

UNIVERZITET U SARAJEVU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA HISTORIJU

Inesa Bilanović

ŽENE VLADAJUĆIH DINASTIJA RIMSKE DRŽAVE U I ST. N. E.

(završni magistarski rad)

Mentor: prof. dr. Salmedin Mesihović

Sarajevo, 2020.

SADRŽAJ

UVOD.....	3
HISTORIJAT ISTRAŽIVANJA.....	5
Položaj žena u Rimskoj državi.....	8
1. Period Kasne Republike.....	9
2. Augustovo zakonodavstvo.....	11
Livija Druzila.....	14
Julija Starija.....	22
Antonija Mlađa.....	26
Agripina Starija.....	29
Agripina Mlađa.....	33
Milonija Cezonija.....	37
Mesalina Valerija.....	38
Popeja Sabina.....	42
Žene iz flavijevske dinastije.....	44
ZAKLJUČAK.....	47
PRILOZI.....	51
SUMMARY.....	56
BIOGRAFIJA.....	57
BIBLIOGRAFIJA.....	58

UVOD

Osnovna jedinica rimskog društva bila je porodica, odnosno domaćinstvo. Sastojalo se ne samo od članova uže porodice, već i od rodbine koja živi u kući, robova i oslobođenih robova. Pored toga, uspješna domaćinstva su imala lojalnost "klijenata", a to su bili manje moćni ljudi koji su se za pomoć i zaštitu ugledali u domaćinstvo istaknute porodice. Na čelu porodice su bili *pater familias*, "otac porodice" i *mater familias* "majka porodice". Tradicionalno su i sinovi i kćeri ostali pod nadzorom svog oca dok je on živ. Kad se žena uda, gentilno ime joj se nije mijenjalo i muž nije kontrolisao njenu imovinu. Relativna ekonomska nezavisnost žene od muža dozvolila joj je i da se razvede bez prevelikih poteškoća. Primarna funkcija *pater familias* bila je u vanjskim poslovima i u javnom životu. *Mater familias* se bavila unutrašnjim poslovima, nadgledala je društveni život i usmjeravala obrazovanje djece oba spola. Rimsko carstvo je na svom vrhuncu upravljalo ogromnim prostranstvom, koje se sastojalo od vjerovatno 50 do 100 miliona ljudi. Car i carica često su dobijali titule *pater patriae* i *mater patriae* ili "otac i majka domovine", izglasavane na Senatu. Oni su bili glava proširene porodice Rimskog carstva, sa svim rimskim građanima kao njihovim klijentima.

Iako su rimske žene stekle pravo posjedovanja i upravljanja imovinom u svoje ime i aktivno su učestvovala u javnom životu, nisu mogle ni glasati niti se kandidovati. Transformacija Rimske Republike u Carstvo zanimljiv je period, koji još uvijek u određenim segmentima predstavlja zagonetku za današnje historičare. U vremenu kada su društvene promjene, potaknute odgovarajućom društvenom politikom, omogućile i pospješile transformaciju političkog života i formiranje novog državnog poretka, žene vladajućih dinastija su se pokušale nametnuti carskoj politici kao jedne od vodećih figura tog procesa. Zahvaljujući bračnim i porodičnim vezama s najmoćnijim muškarcima toga doba, ali i vlastitim sposobnostima. neke od njih su to i uspjele, poput Livije, dok su ostale bile više u sjenci porodično-ljubavnih intriga.

Na samom početku rada će biti predstavljen historijat istraživanja vezan za prošlost žena. Prvo poglavlje se bavi pitanjem početka istraživanja žena, koje su to historijske odrednice prouzrokovale da se historičari osvrnu na samo istraživanje marginalnih skupina, među kojima se smatraju i žene, te da li se mogu feministički pokreti vezati za samo istraživanje antičkih historijskih žena. Drugo poglavlje objašnjava sami položaj žena u Rimskoj državi. Prvi dio poglavlja bavi se periodom Kasne Republike, čiji su događaji prethodili dešavanjima početkom nove ere. Drugi dio ovog poglavlja bavi se položajem žena koji je August (27. g. pr.

n. e - 14. g. n. e) svojim zakonodavstvom uredio. Ovaj period je od izuzetne važnosti za istraživanje žena I stoljeća nove ere, koje su pripadale Augustovoj carskoj porodici i njegovom potomstvu.

Ostala poglavlja bave se životopisom žena vladajućih dinastija I stoljeća nove ere, a su Livija Druzila, Julija Starija, Antonija Mlađa, Agripina Starija, Agripina Mlađa, Milonija Cezonija, Mesalina Valerija i Popeja Sabina. Profili ovih žena pokazuju da su one bile supruge, majke, sestre, kćerke, ljubavnice ili u nekom bližem krvnom srodstvu sa vladajućim slojevima muškog roda. Razlog zbog kojih su upravo ove žene izabrane jeste brojnost podataka do kojih se može doći o njima, a i sam značaj jer su pripadale julijevsko-klaudijevskoj carskoj dinastiji, o kojoj preovladava dosta intriga i predrasuda. Posljednje poglavlje Žene flavijevske dinastije je dosta sažeto iz razloga što puno manje informacija postoji u antičkim izvorima o njima. U ovom preglednom poglavlju navedena je supruga cara Vespazijana Flavija Domicila, njegova ljubavnica Antonija Cenis, kćerka cara Tita Julija Flavija, te supruga cara Domicijana Domicija Longina. U opisima ovih žena u izvorima nedostaje podataka koji bi mogli da daju pravu sliku njihovih života.

Pisanim antičkim izvorima se mora pristupiti sa kritičkim stavom pri proučavanju, te ih komparirati sa savremenim historijskim istraživanjima političke, društvene i kulturne historije kako bi se moglo u potpunosti shvatiti značenje položaja i uticaj svih navedenih žena, tj. vanjska i unutrašnja kritika izvora. Treba napomenuti da do sada nije objavljeno niti jedno monografsko djelo na prostoru Balkana, koje bi u fokusu svog istraživanja imalo ovu temu. Većinom ovom problematikom se bave strani historičari. O životima žena, javnom djelovanju i uticaju opširnije su pisali historičari Richard Bauman, Anthony Barret, Jasper Burns i drugi koji u svojim radovima pokušavaju pružiti objektivniju interpretaciju antičkih autora, kompariranu sa savremenim historijskim istraživanjima, kako bi uklonili pretjerano negativnu sliku stvorenu na temelju pisanja antičkih autora nesklonih carskoj vlasti.

Cilj rada je na osnovu relevantne literature i dostupnih izvora prezentirati biografiju, konzervativna mišljenja antičkih izvora i značaj samih žena vladajućih dinastija Rimske države. Istraživanjem žena može se vidjeti i kakav je međusobni odnos muškaraca i vladajućih slojeva bio prema njima. Kroz rad na ovoj temi pokušat će se uraditi kritički pristup antičkim izvorima i razlozima njihovog većinom negativnog stava prema samim ženama. U radu je korištena tematska i hronološka metoda putem koje se pratio život navedenih žena od one koja je živjela u ranijem periodu do onih koje su ostavile svoj trag do kraja I stoljeća nove ere.

HISTORIJAT ISTRAŽIVANJA

Pitanje položaja žene u društvu, borbe za ženska prava i ravnopravnost, odnosno samo pitanje feminizma, danas je aktuelnije nego ikada. Konstantno se raspravlja o značaju i ulozi žene, njenom položaju, osobinama koje je posjedovala, ali vrlo rijetko ko postavlja pitanje kako je žena gledana u prošlosti? Šta je predstavljala? Je li imala neki značaj? Koja i kakva je bila njena uloga u društvu? Na koji način je posmatrana tada, šta se promijenilo i koliko? Kada je riječ o izvorima i literaturi korišten je značajan broj bibliografskih jedinica i izvornog materijala u vidu djela antičkih pisaca i zakona. Od antičkih izvora u prvom planu su Tacit, Gaj Svetonije Trankvil, Dion Kasije, Velej Paterkul, te Plutarh. Svi oni na određen način sa rezervom prilaze opisivanju žena, uglavnom ih povezujući sa njihovim muškim superiornijim članovima porodice.

Prilikom istraživanja problemi nastaju zbog oskudnosti i upitne vjerodostojnosti antičkih historijskih izvora koji ne daju pravu sliku kada su u pitanju ženske osobe čija je javna i politička djelatnost bila onemogućena njihovim ograničenim društvenim položajem, te nisu posebno zanimale muške antičke autore. Zbog navedenih razloga historija žena je sve do nedavno budila malo zanimanja kod modernih historičara, te je takva tematika relativno slabo obrađena, što također predstavlja značajnu prepreku prilikom ovakvih istraživanja. O ovoj temi nije mnogo pisano na domaćim jezicima, postoji nekoliko monografija o Rimu u kojima se može pronaći poneki podatak ili pasus o navedenim pitanjima, ali na stranim jezicima postoji mnogo više materijala koji je moguće iskoristiti. Zahvaljujući nedavnoj promjeni trendova u historiografiji i većoj zainteresovanosti historičara za otkrivanje historije žena, radovi o imperijalnim ženama češće se objavljuju.

Činjenici je da se većina postojećeg rimskog pisanog materijala odnosi na djela muškaraca, a ne žena. Skoro bez izuzetka, te su žene imale i moralnu ili stvarnu moć i politički uticaj, a bile su uvijek iz viših slojeva, povezane brakom ili drugim rodbinskim vezama. Svako istraživanje antičkih rimskih žena mora se osvrnuti na dva problema: prvi da o njima podatke donose samo historičari i književnici muškog spola, a drugi da su oni usmjereni na vladajuću klasu Republike i Carstva. U historijskoj analizi tek od XIX stoljeća počinje istraživanje historije žena, te i ovih iz antičkog perioda, ali je teško zanemariti samu mušku perspektivu opisivanja žena. Među prvima koji su pisali u okviru širih tematskih cjelina o ženama u Rimu, bili su engleski historičari Edward Gibbon u svom djelu *The decline and fall of the Roman*

Empire i Theodor Mommsen u *History of Rome under the Emperors*.¹ Potrebno je kritičko analiziranje i odvajanje njihove perspektive, da bi se dobio što realističniji prikaz značaja i uloge žene u antičkom Rimu. Nedostatak informacija i izvora i dalje predstavlja značajan problem u proučavanju bilo koje žene u antici, ali i julijevsko-klaudijevske i flavijevske dinastije žena Rima.

Tek se u zadnjih 30 godina istraživanje žena iz antičkog perioda provodilo s ozbiljnom namjerom, iako je ženski pokret 1960-ih u zapadnom svijetu dao poticaj za istraživanje žena, a posebno za njihovu ulogu u antičkom periodu.² Razlog zbog kojeg naučnici već stoljećima proučavaju antički svijet, a ne obraćajući mnogo pažnje na ženski dio društva, jeste taj što ni trendovi u historiografiji nisu bili takvi. Tako su istraživači antike skloni zanemariti rimske žene, a pažnju su im privukle samo mitološke, a ponekad i one koje su u antičkim izvorima poslužile kao primjer za dobre ili loše osobe. Većina modernih historičara slijedi način antičkih autora o stavu prema ženama, a njihova (uglavnom neprijateljska) mišljenja o ženama carske dinastije u Rimu I stoljeća, skoro nikada nisu bila dovedena u pitanje.

Za neke moderne historičare pristup antičkom izvornom materijalu bio je manje tradicionalan, a to je istraživanje pozitivnih osobina julijevsko-klaudijevskih žena, kao i raspravljanje o bilo kojoj moći koju su one imale. Anthony Barrett i Jasper Burns su savremeni historičari koji pružaju značajan uvid kroz ovu perspektivu. Barrett je pisao o julijevsko-klaudijevskoj dinastiji, a posebno o ženama. U svom djelu pod nazivom *Agrippina: Sex, Power, and Politics in the Early Empire* koristi se antičkim izvorima, koji se tiču Agripine, ali dublje je ušao u istraživanje za mogućim osobinama njene ličnosti.³ Barrett je nastavio svoj rad, te napisao djelo *Livia: first lady of Imperial Rome*, gdje daje svoju perspektivu o onome što bi se moglo nazvati početkom ženskog uticaja na sfere dominantno muškog Rima.⁴

U svojoj knjizi *Great Women of Imperial Rome: Mothers and Wives of the Caesars*, Jasper Burns govori o Liviji, Antoniji Mlađoj, Agripini Starijoj i Agripini Mlađoj.⁵ On daje pozitivan i svoju viziju života ovih žena, a izvore koristi da argumentira svoje stavove.

¹ Gibbon, 1846; Mommsen, 2005.

² Baldson, 1962, 10.

³ Barrett, 1996, XV.

⁴ Barrett, 2002, XIII.

⁵ Burns, 2007, 3.

Da bi istraživanje o određenoj nezavisnosti julijevsko-klaudijevskih žena bilo vjerodostojno i valjano, baveći se pitanjem slobode žena, te na koji način su je uživale za vrijeme Principata i da li su same sebi stvorile moć i uticaj, mora se pogledati i na žene Kasne Republike da se utvrdi da li se mogu uvidjeti bilo kakve promjene u uticaju i moći u tom prelaznom periodu. Raspravljajući o općim ulogama žena iz republikanskog vremena do poslije Neronove vladavine, Richard Bauman je u svom djelu *Women and Politics in Ancient Rome* koristio tematski pristup, koji uključuje i političke promjene koje su pogodile žene i one koje su uzrokovale te promjene.⁶

Značajni doprinos ovoj temi dali su i Marjorie Lightman i Benjamin Lightman sa djelom *A to Z of Ancient Greek and Roman Women*, u kojem je enciklopedijski navedena svaka značajnija žena u historiji Rima i Grčke.⁷ Joyce E. Salisbury u djelu *Encyclopedia of women in the ancient world* na sličan način obrađuje žene vladajućih dinastija Rimske države, ali sa dosta manje podataka od Lightmana.⁸ Postoji nekoliko različitih izvora za žene julijevsko-klaudijevske dinastije, sa različitim nivoom odvojenosti od stvarnih događaja koje opisuju kao i različitih nivoa istinitosti. Može se reći da Antony Barrett na najbolji način sažima probleme sa kojima se susreću naučnici koji se bave antičkim pisanim izvorima, a koji su puni predrasuda. Takvi antički izvori ne teže da provjeravaju podatke, a pri tome su fokusirani na pisanje o carevima, a manje o njihovom ženskom dijelu familije. To otežava razdvajanje motiva i postupaka žena koje se pojavljuju kao sekundarne ličnosti u tim pričama, posebno kad ih narativ stavi u pozadinu.

⁶ Bauman, 2003, 5

⁷ Lightman, 2008, XIII.

⁸ Salisbury, 2001, XV.

Položaj žena u Rimskoj državi

Kako bi se mogao u potpunosti razumjeti utjecaj žena vladajućih dinastija u Rimskoj državi, potrebno je obratiti pažnju na položaj žena u rimskom društvu, koji je stoljećima određivao skoro sve segmente njihovog života, te im onemogućio slobodu javnog djelovanja i ograničio njihov uticaj na privatnu sferu. Uprkos tome što je njihov društveni status s vremenom doživio transformaciju i omogućio im određenu emancipaciju, samo su rijetke sposobne i bogate žene uspjele izaći iz anonimnosti. O ravnopravnosti žena vodile su se polemike zbog argumenata i nejasnog definisanja pojma ravnopravnosti i jednakosti. U rimskom svijetu pravnih normi žena je nesumnjivo "građanin drugog reda".⁹ Međutim, mogla je imati uticaj na svog muža, a kao neudata žena bila je potčinjena porodičnom starješini (*pater familias*), udajom bi dolazila pod vlast muža (*manus*).¹⁰ Rimljanke su zakonski smatrane rimskim građanima i nositeljima rimskog građanstva, ali sa umanjnim pravima u odnosu na muške rimske građane.

Od najranije rimske historije društvena uloga žena bila je formalno ograničena skoro isključivo na brigu za porodicu i rađanje djece. Uprkos tome što su, kao i muškarci, mogle posjedovati građanski status, on im nije omogućio pravo javnoga glasa, kao ni mogućnost obavljanja javnih državnih službi.¹¹ Njihov društveni položaj određen je prvenstveno Zakonikom dvanaest ploča prema kojem vrhovni autoritet nad članovima porodice posjeduje *pater familias*, koji kao najstariji muškarac u porodici ima pravo dogovarati brakove i razvode, te kontrolisati imovinu svih članova.¹² Kćeri su od očeve kontrole mogle biti oslobođene ili *cum manu* brakom, koji ih je podvrgavao muževoj kontroli, ili očevom smrti ako se nalaze u *sine manu* braku, koji ih je ostavljao pod očevim autoritetom.¹³ Nakon smrti *pater familiasa* ona je dolazila pod skrbništvo oporučno određenog tutora koji je skrbio o njoj, upravljao njenim posjedima i nadgledao poslovne transakcije.

⁹ Stanojević, 2000, 166.

¹⁰ "Tako *pater familias* ima formalno apsolutnu vlast, familijarni i to dosta snažan ugled ima i *mater familias*. Čak i u najkonzervativnijim familijama, *mater familias* je bila apsolutna gospodarica u kućanskim poslovima, a mogla je i pomagati suprugu ili sinovima u njihovim poslovima. Na osnovi prava na apsolutnu vlast „oca familije”, muž je mogao ženu na smrt osuditi samo radi dva slučaja: zbog preljube i zbog pijanstva (u kasnijim razdobljima ovo se zaboravilo)." - Mesihović, 2015, 924; Grubbs, 2002, 18.

¹¹ Hemelrijk, 1999, 8; Dixon, 2004, 59.

¹² Mesihović, 2015, 926; Pomeroy, 1995, VIII.

¹³ "Pater familias je odlučivao udaju kćeri u *cum manu* brak, kojim ona i sva njezina imovina dolazi pod vlast muža i njegove porodice, ili će se udati *in manu*, pri čemu ostaje pod očevom kontrolom i zaštitom te nastavlja biti dio njegove obitelji." - Gai, *Inst*, I-127, 65; Dixon, 2004, 59-60.

Žene su imale pravo posjedovati i nasljeđivati imovinu, te pisati oporuke, ali nisu imale pravo samostalnog upravljanja. Za tutora je najčešće određen njen muž ili najbliži rođak, a u slučaju da ga *pater familias* nije odredio, država bi to učinila umjesto njega. Jedine žene koje su još od rane Republike bile oslobođene autoriteta *pater familiasa* ili od tutorskog skrbništva bile su vestalske djevice, kojima je njihov status osiguravao emancipaciju od obje institucije.¹⁴ U Augustovo doba, žena koja je dobila *ius liberorum* kao povlasticu jer je rodila najmanje troje djece, je oslobođena tutorstva. Institucija tutorstva kao zakonskog statuta je vremenom nestajala i Gaj, koji je živio u II st. n. e, spominje da više nema razloga za njegovo postojanje.¹⁵ U pogledu nasljedstva, tokom II st. pr. n. e. desile su se određene promjene zbog političkih i društvenih okolnosti, te je određeni broj Rimljana akumulirao značajnu količinu bogatstva i posjeda u svojim rukama i pojavio se ozbiljan problem njihove ostavštine, jer su žene često proglašavane nasljednicama tog bogatstva. Iz tog razloga donesen je *Lex Voconia*, zakon koji je zabranio pripadnicima najviše društvene klase da u svojim oporukama proglase ženu za svoga jedinog nasljednika.¹⁶ Zakonom je regulirana i količina bogatstva koju žena smije zakonski nasljediti.

1. Period Kasne Republike

Iako zbog nedostatka pisanih izvora ne može se tačno rekonstruisati zakonodavni i ekonomski položaj žena s građanskim statusom, sigurno je da su zbog građanskih ratova i proskribicija u I st. pr. n. e, dobile slobodniji položaj nego u ranijem periodu. Žene su vremenom postale slobodnije, moćnije u emocionalnom i seksualnom dijelu života, te i u raspolaganju svojom imovinom. Jake žene su mogle vrlo lako manipulirati sa javnošću i sa istaknutim pojedincima, a aktivno su učestvovali i u političkom životu. Bile su aktivni sudionici stranačkih i drugih konspiracija i kampanja i nerijetko su zauzimale radikalnije, nemilosrdnije i ekstremnije pozicije i stavove u odnosu na muškarce.¹⁷ Ženin uticaj proizlazio je iz njene ekonomske moći, ali i iz njenog statusa rimske matrone, kojim je dobivala autoritet unutar kuće i pravo učestvovanja u društvenim aktivnostima. Iako se formalno nalazila izvan aktivnosti političkog života, mogla je tajno uticati na mužev posao, upravljati njegovim

¹⁴ "Udajom *in manu*ženin muž nijepostao njen *pater familias* jer nije ulazila u njegovu porodicu, ali svejedno je morala dobiti zakonskog skrbnikanakon smrti svoga oca, iako odabrani tutor nije imao autoritet nad njom kao *pater familias*." - Gai, *Inst*, I-144,155, 75-76.

¹⁵ Mesihović, 2015, 926; Grubbs, 2002, 21; Dixon, 2004, 59.

¹⁶ Gai, *Inst*, II-226, 153.

¹⁷ Mesihović, 2015, 927; Langlands, 2006, 3.

posjedima i poticati njegovu političku karijeru sklapanjem političkih veza i skupljanjem važnih informacija.¹⁸

Bez obzira na njihove sposobnosti, uticaj rimskih žena ovisio je najviše o njihovoj povezanosti s moćnim i istaknutim muškarcima iz porodice, jer je i sam njen društveni status ovisio o njenom mužu ili ocu, pa je i njen položaj bio relativno nesiguran.¹⁹ Žene su unosile i emocionalni aspekt kojim su opravdavale neke svoje mržnje, ljubomore, komplekse i želje za uspjehom, uticajem, moći, promocijom i bogatstvom, ali su bile vođene i idejnim i ideološkim motivima.²⁰ Žene slobodne po rođenju bile su oslobođene, po tradiciji, svih “ponižavajućih” poslova i jedina im je dužnost bila da predu vunu, što se smatralo otmjenim zanimanjem. Imale su sluškinje, od ropkinja-djevojčica, pa sve do starijih oslobođenih ropkinja koje su vršile dužnost nadzornica i domaćica.²¹ U rimskom društvu žena je bila mužu životni partner, ali ne nužno i ljubav. Njena uloga se svodila na vođenje domaćinstva, osiguranje potomstva, a očekivalo se da je odana i vjerna, primjerenog ponašanja.²²

U Rimu je postojao i razvod (*divortium*), koji je bio zakonski postupak, a uglavnom se sastojao u tome da supruga napusti svog muža i uzme svoj miraz. Rimljani su se oslobađali žena čak i bez najmanjeg ozbiljnog razloga, kao što je izlazak iz kuće otkrivena lica, zaustavila se na ulici da bi razgovarala s nekim ozloglašanim oslobođenikom, bez dopuštenja išla na predstavu javnih igara.²³ Krajem Republike brak *sine manu* je priznao i ženi pravo razvoda braka. Ako je ušla u brak pod uticajem svojih predaka ili najbližih muških rođaka, trebalo je da oni kažu samo jednu riječ da bi ona prekinula tu vezu i bila vraćena njima. Ako je ovisila samo o sebi zato što je izgubila roditelje i bila svoj gospodar (*sui iuris*), onda je ona odlučivala o prekidu.²⁴ Većina razvoda je potaknuta političkim ili ličnim motivima, ali i prevarama.²⁵ Zakonski nije potreban razlog, ali čest uzrok je bio nemogućnost rađanja djece, a neplodnost se pripisivala ženama, dok su se neki muškarci razvodili u slučaju ženine preljube. U većini slučajeva, muškarac je inicirao razvod, gdje bi okrivljavao svoju suprugu.

¹⁸ Otac je mogao odrediti za koga da se uda njegova kćerka, posebno ako se radi o političkim brakovima. - Plut. *Cez.* III.14, 103-104.

¹⁹ Burns, 2007, 3; Hemelrijk, 1999, 8.

²⁰ Mesihović, 2015, 927.

²¹ Guino, 2016, 28; Plutarh navodi karakteriste i sposobnosti Pompejeve žene Kornelije. - Plut, *Pom.* II.55, 381.

²² Isto, 32.

²³ Isto, 34; Plutarh u poglavlju o Pompeju spominje ga u vezi sa udatim ženama. - Plut, *Pom.* II.2, 350-351.

²⁴ Pomeroy, 1995, VIII.

²⁵ Primjer Katona Mlađeg govori o pravoj ljubavi sa Lepidom. - Plut, *Kat.* III.7, 169; Richlin, 2006, 350.

2. Augustovo zakonodavstvo

August je želio obnovu društvenog i političkog uređenja, te je propagirao mit o zlatnom dobu Rima i nužnosti povratka tradicionalnog rimskog morala, čime je nastojao legitimirati društvenu politiku, ali i prikriti revolucionarnu transformaciju političkog uređenja. Tu društvenu promjenu za spas rimske države August je temeljio na moralnim i društvenim zakonima, kojima je pokušao regulisati i kontrolisati društveni i porodični život svih rimskih građana.²⁶ Augustov zakon *Lex Iulia de Maritandis Ordinibus* temeljio se na sistemu nagrada i kazni, te je trebao potaknuti obnovu porodice i reproduktivnu aktivnost viših slojeva društva. Kao nagradu, muškarcima je veći broj djece osiguravao bolju društvenu poziciju i brži karijerni uspon, dok je ženama s troje djece omogućena legalna sloboda od tutorskog skrbništva - *ius trium liberorum*.²⁷ Međutim, izbjegavanje sklapanja braka i stvaranja djece dovelo je do ograničavanja prava nasljeđivanja i sticanja imovine.

Da bi se sigurno povećao broj legitimne djece, *Lex Iulia de Adulteriis Coercendis* prisiljavao je rastavljene žene i udovice na ponovnu udaju, iako su se žene sa samo jednim mužem javno slavile kao tradicionalne i idealne rimske žene.²⁸ Tradicionalni rimski moral i običaj August je nastojao vratiti i proglašenjem javnog zločina seksualne odnose između udatih žena i muškaraca s kojima nisu u braku. Prema zakonu, ako je želio, otac je mogao ubiti svoju kćer preljubicu, a muž je ženu morao prijaviti, nakon čega bi bila javno osuđena i protjerana, dok bi sva njena imovina bila konfiscirana. Da bi obnovio porodice višeg sloja stanovništva, te osigurao legitimnost njihove djece potrebne za upravljanjem državom, August je zakonom regulisao i bračne odnose senatora i njihovih muških potomaka.²⁹ August je društvenom politikom poticanja brakova i rađanja djece prisilio najbogatije i najmoćnije rimske porodice na dijeljenje svojih finansijskih resursa između članova, kako bi oslabio

²⁶ "Rimljani su probleme u političkom sistemu shvatali kao manifestaciju društvenih problema. Budući da su se javne vrline i običaji temeljili na moralu koji je utjecao na religijske, porodične i državne odnose. Moralni i kulturni pad prouzrokovao je i društveni pad jer je koristoljublje utjecalo na političke odluke i na taj način štetilo dobrobiti države. August je želio zakonodavstvom obnoviti i ojačati ideje autoriteta i dostojnog porodičnog i religijskog ponašanja, ali njegovi nametljivi zakoni izazvali su nezadovoljstvo građana." - Beard, 2015, 192.

²⁷ Augustova serija zakona pod nazivom *Lex Iulia* donesena je vjerojatno 18. ili 17. godine prije nove ere u svrhu reguliranja svakodnevnog života rimskih građana, koji se sve više nalazio pod helenističkim utjecajem.; Gai, *Inst*, II-286, 169; "On (August) je postavio teže uslove na nevjenčane muškarce i žene, a s druge strane ponudio je nagrade za brak i rođenje djece. A budući da je među plemstvom bilo daleko više muškaraca nego žena, dozvolio je svim (slobodnim muškarcima) koji su željeli, osim senatorima, da se vjenčaju sa slobodnim ženama, i naredio da se njihovo potomstvo smatra zakonitim." - Dio, LIV.16, 1-2; Pomeroy, 1995, VIII; Milnor, 2005, 140-141.

²⁸ "Odnos premaudovicama stvarao je tenziju između Augustove želje za djecom i tradicionalne ideje vjerne žene s jednim mužem, poznate i kao *univira*." - Pomeroy, 1995, VIII; Goldsworthy, 2014, 325.

²⁹ Prema ovom zakonu, senatori i njihovipotomci nisu smjeli oženiti ženu oslobođenu od ropstva ili sumnjivog društvenog statusa. - Dio, LVI.16, 1-2.

političku snagu najuticajnijih elitnih porodica, te tako spriječio pojavu moćnih suparnika u kontroli vlasti.³⁰

Da je zakonodavstvo bilo previše opresivno vidi se u Svetonijeovom spominjanju “otvorene pobune”. Naknadna revizija zakona kroz *Lex Papia Poppaea* iz 9. godine nove ere, izmjenjena je julijanskih zakona, čineći neke aspekte blažim, ali nekim strožim: “*Zakone je dao pregledati, a neke je sasvim iznova stavio na snagu, kao na primjer zakon o raskoši, zakon o preljubi i razvratu, zakon o izbornoj borbi i zakon o unapređenju ženidbe među različitim staležima. Budući da je u ovom zadnjem zakonu dodao nešto više strožih odredaba nego u ostalima, digli su protivnici toliku hajku, da ga nije mogao proturiti dok nije napokon izbrisao ili ublažio jedan dio kazni, osim toga dao do ponovne ženidbe slobodan rok od tri godine i uvećao nagrade. Ali kad su unatoč tome kod jedne javne predstave vitezovi nepopustljivo tražili ukidanje toga zakona, pozvao je k sebi Germanikovu djecu pa ju je što u svojim rukama, a što u očevu naručju pokazao narodu dajući pritom znakove rukama i pogledom neka se ne ustručavaju slijediti primjer mladoga oca. Kad je, međutim, vidio da se namjera toga zakona izigrava zarukama s premladim zaručnicama i čestim mijenjanjem žena, skratio je vrijeme zaruka i ograničio rastave.*”³¹

Prije Augustovog vladanja, u Rimu nije postojalo zakonodavstvo koje bi se slično miješalo u intimnu sferu privatnog života koju čine brak i moguće posljedice braka. Suprug je vjerojatno ranije poduzeo mjere protiv preljube. Imao je pravo, bez daljnjeg postupka, ubiti uhvaćenog preljubnika i razvesti se od žene. S gledišta kaznenog zakona čin preljube nije zločin. Do tada nije postojala ni službena obaveza za sklapanje braka. Barem teoretski, svako se mogao odlučiti hoće li se vjenčati i imati djecu, čak i ako shvatanje rimskog društva, počiva na uvjerenju da postojanje Rima i njegov politički i vojni uspjeh ovise o stabilnost porodice i potomstva koje generira institucija braka.³² Porodice gornjih slojeva stanovništva imale su najveći prioritet ka legitimnom potomstvu kako bi prenijeli svoju tradiciju i bogatstvo.

Navedeni zakoni su zahtjevali da se svi rimski građani vjenčaju: žene između 20 i 50 godina, muškarci između 25 i 60 godina. Nije se prihvatio zahtjev za one koji su jednom bili u braku. Propisano je brzo ponovno vjenčanje, ne samo nakon razvoda, nego i nakon smrti

³⁰ “August je osigurao najvišu državnu pozicijuzahvaljujući transformaciji republikanskog oblika vlasti u nasljednumonarhiju, dok je trajna koncentracija moći u njegovim rukama omogućila ženama iz njegove porodice veću moć i utjecaj nego ijednoj ženi prije.” - Pomeroy, 1995, VIII.

³¹ Svet. *August*, 34, 79.

³² Eck, 2007, 101-102.

supružnika.³³ Mjere koje je August uveo, nadao se da će uspjeti kao novo zakonodavstvo, ali nisu priznate kao dio kaznenog zakona. Sastojale su se od smanjenja društvene prihvatljivosti i, što je još važnije, smanjenja prava na nasljedstvo. Međutim, pravo na primanje nasljedstva ili ostavštine uskraćeno je onima koji nisu bili u braku. Ova stroga pravila kasnije su ublažena, posebno za udovice i udovce, ali čak su se i ti pojedinci morali odreći polovine onoga što im je bilo ostavljeno ako se ne pridržavaju zahtjeva za ponovno sklapanje braka. Novac koji se nije mogao proslijediti nevjenčanoj osobi uplaćen je u državnu blagajnu i tako stavljen na raspolaganje Augustu.³⁴

Može se zaključiti da je zakonodavstvo Augusta moglo potencijalno povećati javnu vidljivost žena, a to je uticalo i na žene njegove porodice. Iako se njegovo zakonodavno tijelo pokušalo vratiti starijem restriktivnom moralu, također je dodijelilo ženama dotad nepoznate slobode. Žene elita nikada više nisu bile tako nevidljive ili bez glasa kao u Republici. Stariji običaji u kojima su ženama bili potrebni staratelji ili tutori ukoliko su željele da posluju često su se zanemarivali od I st. n. e, a i poslije. Žene su mogle često učestvovati u trgovini ili postati zaštitnice zanata ili obrta. Pukotine u zakonima o nasljeđivanju omogućile su im, sve više, izgradnju nezavisnih bogatstava. Ograničenja, jednom uklonjena, nisu lako ponovno nametnuta.

³³ Eck, 2007, 103.

³⁴ Isto, 104.

Livija Druzila

U prelomnom periodu iz Republike u Principat, te značajnu ulogu u Augustovoj vladavini imala je Livija Druzila. Livija je rođena kao pripadnica najmoćnijih rimskih familija. Preko svoga oca, Marka Livija Druza Klaudija, ona je bila izravni krvni potomak jedne od najstarije i najcjenjenije rimske patricijske familije, Klaudijevaca, kojima je pripadala ne samo preko oca, već poslije i po prvom mužu Tiberiju Klaudiju Neronu.³⁵ Međutim, uprkos simboličkoj i društvenoj vrijednosti toga prezimena, ime Livije Druzile ne ukazuje na povezanost s patricijskom familijom, već jasno naglašava vezu s Livijevcima koji su bili poštovana i moćna plebejska porodica u koju je njen otac ušao posvojenjem.³⁶ Naglašavanje veze s Livijevcima ne iznenađuje jer su joj klaudijevski preci omogućili neizmjerljivo visok društveni status i upravo će se povezanost s njima kasnije pokazati presudna i osigurati joj moć i slavu u Rimu.

Livijin brak sa rođakom Tiberijem Klaudijem Neronom se desio najvjerojatnije 43. godine prije nove ere. Osim navedene porodične pozadine, za Livijin društveni uspon presudne su bile i političke okolnosti koje su dovele do propasti Republike. Livijin otac i muž bili su istaknuti republikanci i Oktavijanovi (Augustovi) suparnici, zbog čega su se u ratu svrstali na stranu Cezarovih ubica, što je rezultiralo samoubistvom njenog oca nakon poraza u bici kod Filipa 42. godine prije nove ere.³⁷ Tiberije Neron je bježeći pred Oktavijanovim trupama u progonstvo poveo mladu suprugu Liviju i sina Tiberija, vodeći ih preko Italije u Grčku.³⁸ Nakon brzog razvoda od svoje supruge Oktavijan je na isti korak prisilio i Tiberija Nerona kako bi što prije mogao oženiti Liviju, s kojom je već možda stupio u intimne odnose, iako je ona tada bila u šestom mjesecu trudnoće. Skandalozno brzo vjenčanje održano je 38. godine pr. n. e, a na važnosti ovog braka za Oktavijana ukazuje podatak da je od kolegija pontifika tražio posebno dopuštenje kojim mu je omogućeno oženiti nedavno razvedenu i trudnu ženu.³⁹ Objašnjenje za tako brzo sklapanje braka ne treba tražiti u nagađanjima antičkih historičara da je Oktavijan otac djeteta jer princeps nikada nije priznao očinstvo, čak niti kada se pojavio ozbiljan problem nasljeđivanja vlasti.

³⁵ Vel. Pat. II.79, 151; Barret, 2002, 4.

³⁶ Tac. Ann. V.1; Barret, 2002, 8.

³⁷ Vel. Pat. II.71, 143; II.75, 147.

³⁸ Zahvaljujući primirju sklopljenom između trijumvira 39. g. pr. n. e. i amnestiji koja je uslijedila, Liviji je omogućeno da se vrati u Rim i lično upozna Oktavijana. Prema pisanju antičkih autora, navodno se upravo tada između njih dvoje rodila ljubav na prvi pogled, uprkos Oktavijanovom braku i Livijinoj trudnoći. - Svet. *Tiberije*, 4-5, 120; Tac. Ann, V.2.

³⁹ Dio, XLVIII.44; Prema službenim zapisima brak su sklopili 17. januara 38. godine pr. n. e. - Goldsworthy, 2014, 164.

Navodno je Livija bila uzorna supruga Augustu, postavljajući standard morala matrone i skromnosti po uzoru na drevnu tradiciju. Prema Kasiju Dionu: „*Jednom, kad su je neki goli muškarci sreli i nakon toga trebali biti pogubljeni, ona im je spasila život rekavši da se takvi muškarci nimalo ne razlikuju od statua. Kad je neko pitao kako je stekla takav uticaj nad Augustom, odgovorila je da je oprezno pazila šta govori, radila rado što god mu je drago, ne miješajući se ni u kakve njegove poslove i, posebno, pretvarajući se da ne čuje niti da primjećuje njegove strasti.*”⁴⁰ Iz ovog se može zaključiti da donosi podatke o Liviji koji se u ranijim djelima nisu spominjali, ali je uočljivo kako upravo zbog želje za detaljnijim pisanjem povremeno koristi vlastitu maštu, što dovodi u pitanje njegovu objektivnost.

O Liviji Druzili u prvim godinama braka sa Augustom malo toga je poznato u izvorima. Zahvaljujući političkim okolnostima, najistaknutija i najznačajnija žena Rima tih godina bila je Oktavija, supruga Marka Antonija i Augustova sestra, koja se zbog privatnih veza s najmoćnijim političarima u Rimu nalazila u samom centru društvenog i političkog interesa.⁴¹ August je već tada počeo stvarati sliku Livije i Oktavije kao idealnih rimskih matrona i primjere ženske čestitosti.⁴² U ključnoj fazi oblikovanja novog državnog poretka Livija je pokazala izvanredan smisao za politiku, odlučivši se držati izvan fokusa javnosti, znajući kakva se uloga i ponašanje očekuju od tradicionalne rimske matrone. Isticanje moćne i politički aktivne žene u formativnom dobu principata moglo je ozbiljno ugroziti cijeli proces preoblikovanja Republike.⁴³ Livija se istakla kao utjecajna društvena figura čija je kontradiktorna dužnost bila pokazivati u javnosti besprijekorno ponašanje jer je bila svjesna da se Augustova vlast temelji na njegovoj ličnoj reputaciji i autoritetu i ovisi o njima, a bilo kakav skandal ili neprimjereno ponašanje moglo ih nepovratno uništiti i tako u javnosti dovesti u pitanje njegovu sposobnost vođenja države.⁴⁴ Liviju je njen brak naučio da svoju ulogu uvijek treba igrati vrlo suptilno, zbog čega je za javnost stvorila sliku poslušne rimske žene, koja je uvijek vjerna pomoćnica svoga muža, djelujući neprimjetno i nenametljivo iz sjene.

⁴⁰ Dio, LVIII.2, 4-5; Crook, 1996, 129.

⁴¹ Barrett, 2002, 30-31.

⁴² Iz tog razloga se početak Livijinog društvenog utjecaja treba posmatrati u kontekstu propagandnog rata koji se javno odvijao između Augusta i Marka Antonija, a ukojemu je ona imala pasivnu, ali značajnu i po sebe vrlo korisnu ulogu. Oktavija i Livija su proglašene idealnim rimskim matronama, a istovremeno i poseban status koji je podrazumijevao oslobođenje od tutorskog nadziranja njihove imovine, što im je omogućilo da samostalno upravljaju svojim finansijama i da imaju vlastite klijente i štitićenike, te da na taj način prošire i ojačaju svoj društveni utjecaj. - Dio. XLIX.38, 1.

⁴³ Pomeroy, 1995, VIII; Barrett, 2002, 28-29.

⁴⁴ Vel. Pat. II.75, 147; Barrett, 2002, 122; Burns, 2007, 11.

Augustova politika da bi izbjegla javno označavanje dinastičkih interesa, Livija nikada nije dobila javnu potvrdu svog statusa ili službu, iako postoji mogućnost da je u društvu neslužbeno nosila titulu *Femina princeps*.⁴⁵ On i Livija, koja se istakla kao predvodnica društvenih promjena, željeli su pokrenuti moralnu revoluciju i revitalizirati drevne antičke religijske i porodične tradicije koje su predstavljale temelj tradicionalnog rimskog morala i običaja, te na taj način obnoviti rimsko društvo koje je vodilo državu u propast.⁴⁶ Zahvaljujući državnom preuređenju i promjeni društvene strukture, položaj žena će se značajno poboljšati, a upravo će Livija, koja je već posjedovala ozakonjeno pravo samostalnog upravljanja vlastitom imovinom, postati ključnom figurom u procesu promjene njihovog položaja.⁴⁷ Osim relativne slobode, imperijalnim ženama je trajna koncentracija moći u princepsovim rukama osigurala i iznimno povlašteni položaj, kao i društveni uticaj zahvaljujući njihovoj ulozi glavnih predstavnika Augustovog imperijalnog poretka i ideja koje je promovisao, pri čemu se upravo Livija, kao *mater familiae* imperijalne porodice, istaknula kao najvažnija figura tog procesa.

Određeni historičari smatraju kako je upravo Livija mogući začetnik i sukreator Augustove ideje o programu moralne i društvene obnove. Pretpostavlja se kako se Livija, nakon potencijalno opasnih skandala na početku braka, samoinicijativo okrenula ideji jednostavnog i tradicionalnog načina života, te postala primjer stroge moralnosti u društvu koje je još uvijek bilo dominantno usmjereno na sticanje i isticanje bogatstva. Augustova politika kasnije se odrazila u društvenom programu, koji je navodio Livijino tradicionalno ponašanje i skroman način života kao savršen primjer koje ostale Rimljanke trebaju pratiti.⁴⁸ Nezavisno o tome da li je bila idejni začetnik ideje o moralnoj obnovi ili je samo poslužila kao Augustova inspiracija, njeno kasnije suautorstvo i uticaj na društvenu politiku su neosporni, ali ne i neočekivani.

Iako pojedini antički autori u određenim segmentima preuveličavaju, historičari se općenito slažu s njihovim navodima o Livijinom uticaju na Augusta, ali i na njegovu službenu politiku.⁴⁹ Izvori tog uticaja ne mogu se tražiti samo u njenoj porodičnoj i društvenoj pozadini, već i političkoj inteligenciji koju je pokazala i u javnosti preuzeti ulogu skromne i dostojanstvene matrone, te na taj način prikriti i podrediti svoju uticajnost i oštar smisao za

⁴⁵ Kako bi održao svoju vlast, August je morao uravnotežiti prikaz svoje moći s vanjskim izgledom Republike u kojoj je on tek prvi građanin. - Beard, 2015, 203.

⁴⁶ Burns, 2007, 7.

⁴⁷ Hillard, 2013, 10.

⁴⁸ Vel. Pat. II.75, 147; Tac. Ann. V. 1.

⁴⁹ Svet. Aug. 84, 105; Tac. Ann. I.3; Dio. LV.14, LV.22;

politiku mnogo profitabilnijoj slici prikladne suzdržanosti i diskrecije.⁵⁰ Da bi se mogao razumjeti Livijin društveni položaj i uticaj koji je imala za vrijeme života, potrebno je posmatrati u kontekstu njene uloge u društvenoj politici koju je istovremeno uspješno iskorištavala i manipulirala tradicijom u svrhu što neprimjetnijih političkih promjena, ali koja je isto tako paradoksalno dovela do nekonvencionalno visokog i uticajnog položaja žena vladajućih dinastija.

Livija se u javnosti predstavljala i prikazivala kao utjelovljenje pobožnosti, skromnosti i jednostavnosti, te se nastojala što snažnije povezati sa ženama iz zlatnoga doba Rima čija je čednost, mudrost i vjernost spasila Rim, dodatno istaknuvši na taj način Augustovu ulogu spasitelja države.⁵¹ Livijino sveukupno uzorno ponašanje poslužilo je kao jamstvo smirenja i simbol stabilnosti za sve one koji su strahovali od političkih promjena, koje su inače simbolizirale žene poput Fulvije u Kasnoj Republici.⁵² Livija je za svoga života postala simbol svim Rimljankama, upućujući im javnu poruku da i one imaju svoju službenu ulogu rimskih matrona koju moraju ispuniti za dobrobit države, a to je osnivanje porodice, rađanje, te odgajanje djece u skladu s rimskom tradicijom i moralom. Da bi popularizirali brak i zakone koji ga propagiraju, August i Livija su za javnost predstavljali model savršenog braka, što je posebno važan segment njene javne karijere, jer historičari smatraju kako je upravo štovanje Livije kao zaštitnice braka u Egiptu stvaran dokaz njene uključenosti u stvaranje programa društvene obnove.⁵³ Livija je redovito obavljala tradicionalne ženske kućanske poslove predenja i tkanja Augustove odjeće, koju je on redovito nosio u javnosti kako bi demonstrirao štedljivost, ali i posvećenost, te vrlinu svoje supruge, naglašavajući na taj način javno njenu privatnu ulogu *mater familiae*.⁵⁴ Javno predstavljanje Livije kao modela savršene rimske matrone tokom Augustove dvadesetogodišnje kulturne propagande pokazalo se uspješno ne samo u Rimu, već i u mnogo širim razmjerima.

Livija kao žena nije mogla javno učestvovati u političkom životu, pa je morala aktivno graditi svoj društveni status pomoću javnog dobrotvornog djelovanja, na temelju kojeg je stvorila društveni uticaj i reputaciju, ali je na taj način istovremeno podržavala i promovisala program društvene obnove. Sva Livijina djelatnost na ovom području temeljila se na njenom zakonskom oslobođenju od tutora, *ius trium liberorum*, odnosno na finansijskoj slobodi koja

⁵⁰ Barrett, 2002, 120; Hillard, 2013, 6.

⁵¹ Barret, 2002, 115.

⁵² Isto, 122.

⁵³ U Egiptu su se ponekad bračni ugovori sklapali u prisutnosti JulijeAuguste (Livije), odnosno u prisutnosti njezine skulpture. - Bauman, 2003, 125.

⁵⁴ Svet. Aug. 73, 100.

joj je omogućila da stekne kontrolu u privatnoj sferi, ali i istaknutu poziciju u javnosti zahvaljujući raznim donacijama i intervencijama u korist gradova i pojedinaca.⁵⁵ U svrhu isticanja i potvrđivanja svog statusa *mater familiae* i savršene žene, ali i kako bi potaknula druge da slijede njen primjer, Livija je obnovila hram Bona Dea (Dobre Božice), te se na taj način blisko povezala s ovom djevičanskom božicom.⁵⁶ Kako bi naglasila svoju vezu sa slavnicima ženama iz rimske prošlosti, Livija je lično finansirala obnovu hrama Fortune Muliebris, stvorenog za štovanje žena koje su u prošlosti svojim vrlinama i sposobnostima spasile Rim od propasti, a s kojima se Livija javno upoređivala i uspješno povezivala za potrebe Augustove politike. Njen najvažniji projekt bio je Porticus Liviae, koji je uspješno kombinirao sekularnu i sakralnu funkciju jer je u sebi sadržavao oltar posvećen Konkordiji, božici porodične sreće i bračne harmonije.⁵⁷

Livija se uspješno u javnosti prikazivala kako tradicionalna matrona, nezainteresirana za politička dešavanja, a navedeni primjeri njenog javnog djelovanja potvrđuju tvrdnje antičkih autora o njenoj stvarnoj uključenosti u Augustovu politiku, pa je nužno odrediti odakle potiče uticajnost i koliko je zapravo bila presudna za politička i javna dešavanja.⁵⁸ Ključna komponenta Livijinog uticaja je njen status *mater familiae* koji je ženama omogućavao tradicionalni i legitimni autoritet unutar porodice, kao i pravo učestvovanja u donošenju važnih porodičnih, ali i brojnih drugih odluka na koje je mogla privatno uticati. Posljedica toga bila je da je ženin privatni porodični položaj postao temelj za njenu stvarnu, ali tajnu i nezakonitu moć i uticaj na javna, te politička pitanja.⁵⁹ Iz tog razloga je i Livija, kao i svaka *mater familiae*, mogla istovremeno zauzeti respektabilan položaj unutar vlastite porodice, a time i u društvu, ali ga i istovremeno tajno koristiti za relativno opasno političko djelovanje preko muškaraca iz vlastite porodice.

Livija je za Augustova života nastojala održati iluziju, prikrivajući svoj uticaj tvrdnjom kako izvan porodice ne posjeduje nikakvu moć, već na Augusta ima uticaj samo zato što mu se u svemu pokorava, naglašavajući time svoju općeprihvaćenu javnu reputaciju pokorne tradicionalne matrone.⁶⁰ Općepoznate su Livijine privatne intervencije u koristi pojedinaca iz

⁵⁵ Barrett, 2002, 10.

⁵⁶ Isto, 124.

⁵⁷ Isto, 205, 46-47.

⁵⁸ Antički autori, a posebno Tacit, naglašavaju kako je Livijaimala značajnog, ali posve prikrivenog utjecaja na Augusta i njegovu politiku. - Tac. *Ann.* I.3; Dio. LV.14, LV.22; Svet. *Aug.* 84, 104-105.

⁵⁹ Hemelrijk, 2005, 6-9; Hillard, 2013, 7.

⁶⁰ Javno priznanje Livijine političke utjecajnostimoglo je dovesti u pitanje Augustovu reputaciju jer su politički moćne žene smatrane jednim od razloga propastiRepublike. Kako bi izbjegla moguće konflikte, Livija jestvorila dojam da je uspješna samo zbog svoje pokornosti. - Dio. LIV.16.3, 19.3; Barrett, 2002, 129; Hillard, 2013, 7.

svih društvenih slojeva, te javne dobrotvorne aktivnosti, kao i sveopća javna izloženost za potrebe programa društvene obnove, popraćene besprijekornim javnim ponašanjem, u rimskoj javnosti smatrane prikladnim i poželjnim aktivnostima za *mater familiae* vladajućih dinastija.⁶¹ Novija historijska istraživanja, temeljena na kritičkoj analizi izvora, potvrđuju kako je Livija zahvaljujući podršci Augusta kao neupitnog moralnog autoriteta, te zahvaljujući programu društvene obnove Rimskog Carstva, stekla skoro službenu ulogu i funkciju u Principatu, iako je ona svakako bila tajna i definisana tradicionalnim očekivanjima od rimske matrone.⁶²

Uspostavom principata pitanje Augustovog nasljednika nametnulo se kao najvažniji politički problem, antički autori su upravo na ovome području vidjeli najveću i najopasniju manifestaciju Livijinog uticaja, jer bez sina koji bi ga naslijedio, August se morao okrenuti tradicionalnom rimskom običaju i posvojiti sina i nasljednika, što je navodno omogućilo Liviji da iskoristi sav svoj uticaj kako bi osigurala prijestolje Tiberiju.⁶³ Optužbe antičkih autora o Livijinoj odgovornosti za smrt svih Augustovih unuka koji su trebali biti nasljednici, historičari odbacuju takve tvrdnje o Livijinom uticaju pomoću kojega je navodno osigurala prijestolje Tiberiju. August mu je dao mnoge ovlasti, a to je značajno ojačalo Livijinu privatnu i javnu poziciju, te ne iznenađuje što su je antički autori optužili da je spletkama i otvorenim nagovorom prisilila Augusta da posvoji Tiberija, iako historičari smatraju da ne postoje opravdani dokazi za takve tvrdnje. Osim na Tiberija, njegovo posvojenje imalo je velikog uticaja i na Liviju, koja je postala žena vladara i majka nasljednika, utemeljiteljica dinastije.

Livija je svoju stvarnu moć morala demonstrirati 14. godine n. e. u Noli, neposredno pred Augustovu smrt. Kako bi spriječila izbijanje političke krize u državi, stražom je opkolila kuću i blokirala okolne ceste kako bi mogla odgoditi vijesti o ovoj politički osjetljivoj smrti, ovladavši na taj način kriznom političkom situacijom u dovoljnoj mjeri da osigura Tiberiju sigurno preuzimanje vlasti.⁶⁴ Zahvaljujući odredbama Augustove oporuke, Livija je naslijedila trećinu njegove imovine, što joj je kasnije poslužilo za jačanje vlastitog uticaja, te je posvojena u familiju Julijevaca kao Augustova kćer s novim imenom koje joj je ujedno bilo i titula, *Julija*

⁶¹ Goldsworthy, 2014, 178.

⁶² Barrett, 2002, 133; Hillard, 2013, 9.

⁶³ Tac. *Ann.* I.10; Barrett, 2002, 35.

⁶⁴ Svetonije prenosi da je August umro na Livijinim rukama, Tacit i Dion Kasije iznose sumnje da ga je ona otrovala kako ne bi Tiberiju oduzeo funkciju nasljednika i dao je svom unuku Agripi Postumu s kojim se navodno izmirio, iako o tome ne postoje nikakvi dokazi. Nije poznato da je li Augustumro prije Tiberijevog povratka iz Ilirka ili je uspio održati posljednji sastanak sa svojim nasljednikom. Nakon Augustove smrti nasilno je uklonjen i Agripa Postum, ali ne zna se da je li uklonjen po Augustovom ili Tiberijevom nalogu, kao ni da je li Livija podržavala taj postupak i učestvovala u njemu. - Svet. *Aug.* 99, 115; Tac. *Ann.* 1.5, 1.6; Dio LVI.30.1; Barrett, 2002, 66-67; Bauman, 2003 127.

Augusta.⁶⁵ Ona je kao Julija Augusta nosila ekvivalent princepsove titule koja sugerira stvarnu javnu funkciju, ali Livijin status je bio jednako neodređen kao i ranije Augustov, te je istovremeno značio puno zbog svog presedana, ali i malo zbog nedostatka formalne težine koju će ta titula kasnije nositi.

Izveštaji antičkih autora koji se odnose na vrijeme Tiberijeve vladavine konstantno u prvi plan stavljaju navodne sukobe oko moći koji su se odvijali između princepsa i njegove majke nakon Augustove smrti, navodeći kao glavni uzrok Livijinu patološku želju za dominacijom i moći, za koje je smatrala da joj pripadaju.⁶⁶ Uprkos neobjektivnosti antičkih autora i uzimajući u obzir Livijin ugled u društvu, kao i partnerski odnos s Augustom koji joj je omogućio da neformalno utiče na politička dešavanja u Carstvu, Tiberije se nije mogao osloboditi njenog uticaja. Ona je predstavljala kontinuitet između vladavine dva princepsa, ali i stvarni i simbolički carski autoritet, većina Rimljana je prema njoj osjećala poštovanje, smatrajući je neslužbenom *Mater Patriae* i *Femina princeps*.⁶⁷ Tiberije nije mogao spriječiti njeno uplitanje u političke i javne poslove, te se povukao na otok Kapri jer se, prema antičkim autorima, nije mogao osloboditi majčine dominacije, a nije mogao ni da je otjera, jer je i samu vlast primio od nje. Nezavisno od toga koliko su ove glasine tačne, one demonstriraju percepciju javnosti o Livijinoj moći i uticaju.⁶⁸

Tiberije da bi izbjegao Livijino moguće institucionaliziranje javne uloge, koju je podstakao Senat javno demonstrirajući njenu važnost u Carstvu. *Supplicia*, djela zahvale bogovima i *ludi magne*, velike igre, nisu naišle na Tiberijevo odobravanje jer je smatrao da takve počasti nikako nisu primjerene za ženu. Međutim, kako bi iskazao svoju povezanost s Livijom, potvrđujući na taj način svoje pravo na vlast, Tiberije je izdao kovanicu s prikazom božice *Salus* sa natpisom *Salus Augusta* na aversu, dok je revers sadržavao njegovo ime i titule. Iako kovanica aludira na Livijinu bolest, ona se ne odnosi na njeno ozdravljenje, već povezuje personificiranu apstrakciju zdravlja s Augustovom kućom, dakle s Tiberijem kao princepsom.⁶⁹ Umrla je 29. godine n. e, a Senat je osim perioda žalovanja od godinu dana i izgradnje počasnog luka, želio uzdići njen status na služben nivo, izglasavši joj božanske

⁶⁵ Da bi mogla naslijediti Augustovu imovinu, Senat je za Liviju izglasao posebno izuzeće od finansijskih ograničenja koje je ženama nametnuo *Lex Voconia*. Uz Liviju, u oporuku su bili uključeni i Tiberije, koji je naslijedio dvije trećine imovine, te Druz Cezar i Germanik. - Svet. *Aug.* 101, 116-117; Dio. LVII.2.1; Bauman, 2003, 131; Burns, 2007, 17.

⁶⁶ Svet. *Tib.* 50, 144; Tac. *Ann.* I.14, IV.12, 57; Dio. LVII.3.3.

⁶⁷ Barrett, 2002, 147; Hemelrijk, 2005, 9; Burns, 2007, 16-17.

⁶⁸ Tac. *Ann.* IV.57; Dio. LVII.12.6; Bauman, 2003, 136; Burns, 2007, 17.

⁶⁹ Liviju je teško identificirati naslužbenom Tiberijevom novcu, jer ne sadrže inskripcije za identifikaciju niti kao žive žene, niti kao božice. - Barrett, 2002, 93; Burns, 2003, 18.

počasti ravne Augustovima, ali ih je Tiberije sve odbio.⁷⁰ Uprkos Tiberijevim nastojanjima da spriječi uzdizanje Livijinog statusa na konstitucionalni nivo, ona će tokom cijelog julijevsko-klaudijevskog perioda, ali i stoljećima kasnije, biti slavljena kao jedna od najznačajnijih i najmoćnijih osoba tog perioda, predstavljajući nedostižan uzor svim ostalim ženama koje će naslijediti njeno mjesto. Kaligula je osigurao izvršenje njene oporuke, dok je Klaudije, s ciljem da i sebi uzdigne status, proglasio božanske počasti za Liviju, te je službeno štovana kao božica Augusta zajedno sa svojim suprugom u Augustovom hramu.⁷¹ Livija je imala stvarni uticaj i moć koji su zbog društvenih i političkih okolnosti morali biti ograničeni na tajnu, privatnu sferu, ali ta Livijina uticajnost, čak i u najširem smislu, ovisila je prvenstveno o muškarcima s kojima je bila povezana, a preko kojih je mogla uticati na javna i politička dešavanja u Carstvu.

⁷⁰ Tac. *Ann.* V.2.; Dio. LVIII.2; Barrett, 2002, 219; Burns, 2007, 19.

⁷¹ Svet. *Gaj.* 16, 1667-167, *Klaud.* 11, 199; Barrett, 2002, 222-225.

Julija Starija

Julija Starija bila je kćer i jedino biološko dijete Augusta, prvog rimskog cara.⁷² Majka joj je bila Skribonija, koju je August na dan rođenja razveo kako bi se oženio sa Livijom. August je, u skladu s rimskim običajem, preuzeo potpunu roditeljsku kontrolu nad njom. Poslana je da živi sa maćehom Livijom kad je bila dovoljno odrasla, te naučila kako da se ponaša u skladu sa položajem. Njeno obrazovanje je bilo strogo i pomalo staromodno. Pored studija, Svetonije navodi da je učila pređenje i tkanje.⁷³ Julijin društveni život bio je strogo kontrolisan i bilo joj je dopušteno razgovarati samo s ljudima koje joj je otac dopustio.⁷⁴ Međutim, on je imao veliku naklonost prema svojoj kćerki i potrudio se da joj na raspolaganju budu najbolji učitelji. Obrazovana i načitana, imala je oštar i duhovit jezik koji je dovodio u pitanje očevu restriktivnu viziju za njen život.⁷⁵ Zbunjen Julijinim šarmom i duhovitošću, njen otac je potcijenio njenu odlučnost da u potpunosti iskoristi svoj položaj kao kćeri cara.

Kao i kod većine žena vladajućih dinastija ovog perioda, Julijina očekivanja usredotočila su se na brak i porodične saveze. August je želio riješiti pitanje nasljedstva, a kao jedino njegovo živo dijete Julija bi ocu mogla pružiti unuke, koje bi mogao usvojiti kao svoje nasljednike.⁷⁶ Godine 25. pr. n. e, u dobi od 14 godina, Julija se udala za svog prvog rođaka Marka Klaudija Marcela, sina Augustove sestre Oktavije, koja je bila tri godine starija od nje. Sam August nije bio prisutan na vjenčanju zbog ratovanja u Španiji. Umjesto njega, on je naredio Agripi da predsjedava ceremonijom i održi festival u njegovom odsustvu.⁷⁷ Odluka da se Marcel oženi za Juliju, a i Augustov izbor da podigne Marcela na pontifikat i zakletvu služenja, shvaćena je kao pokazatelj da će on biti Augustov nasljednik na vlasti, iako je mlad.⁷⁸ Tako je nastao sukob sa Agripom, za koga su ljudi vjerovali da će se usprotiviti Marcelovoj težnji za vlast.⁷⁹ Nakon Marcelove smrti kad je navršila 18 godina, 21. god. pr. n. e, Julija se udala za Agripu, čovjeka iz skromne porodice, koji je bio Augustov najvjerniji general i prijatelj.⁸⁰ Agripa je bio stariji od Julije skoro 25 godina, a ovo mu je bio treći brak. Uprkos okolnostima, Julija je u narednih osam godina imala djecu sa njim: Gaj, Lucije, Agripa Postum koji se rodio

⁷² *Iulia Maior* ili *Iulia Caesaris* živjela je od 39. god. pr. n. e. do 15. god. n.e. - Dio, XLVIII.34-3; Lightman, 2008, 162.

⁷³ Svet. *Aug.* 64, 94.

⁷⁴ Isto, 94.

⁷⁵ Lightman, 2008, 163.

⁷⁶ Svet. *Aug.* 63-64, 93-94.

⁷⁷ Dio, LIII.27.

⁷⁸ Tac.*Ann.*I.3, Vel. Pat, II.93, 167.

⁷⁹ Marcel je umro 23. god. pr. n. e, kada je Julija imala 16 godina. Nisu imali djece. - Svet. *Aug.* 66. 96.

⁸⁰ Dio. LIV.6; Bunson, 2002, 289-290.

nakon smrti oca, te dvije kćerke Julija i Agripina Starija. August je usvojio njena dva sina i odgojio ih kao članove svoje familije da se pripreme za nasljedstvo.⁸¹ Agripa je umro 12. god. pr. n. e, a August je usvojio trećeg unuka Agripu Postuma, tek 4. god. n. e,⁸² nakon progonstva Julije i smrti Gaja i Lucija.

Nakon Agripine smrti, August je težio da promoviše svog pastorka Tiberija, vjerujući da će to najbolje služiti njegovim dinastičkim interesima, pa je udovicu Juliju udao za njega. Tiberije se morao razvesti od svoje supruge Vipsanije Agripine, s kojom je imao dobar brak. Svetonije tvrdi da je Tiberije imao nisko mišljenje o Julijinom karakteru, dok Tacit tvrdi da je ona prezirala Tiberija.⁸³ Skoro od samog početka nisu se slagali u braku, a sin kojeg je Julija rodila umro je nedugo poslije rođenja. Do 6. god. pr. n. e, kada je Tiberije otišao na Rodos, par se odvojio.⁸⁴ S obzirom da je bila careva kćerka, a majka jednog od mogućih careva i supruga od do tada neočekivanog budućeg cara Tiberija, njena budućnost je izgledala osigurana. Sigurna u svojoj poziciji Augustove kćeri, okružila se prijateljima svojih godina i više u skladu sa njenim ukusom. Navodno je sudjelovala u nizu ljubavnih dešavanja, a njen otac je 2. god. pr. n. e, stvorio javni skandal pismom Senatu u kojem je opisao njene prestupe i imenovao je sve njene ljubavnike.⁸⁵ Uhapšena je zbog preljube i izdaje. August joj je poslao pismo u Tiberijevo ime kojim je brak proglasio nevažećim, te javno je tvrdio da je ona radila protiv njega.⁸⁶ Odlučio je da je neće pogubiti, ali je umjesto toga odlučio prognati Juliju na otok Pandateriju, bez muškaraca u blizini i zabranjeno joj je piti vino.⁸⁷ U posjetu joj je mogao doći jedino August.

Nakon njenog progona, uslijedio je progon Agripe Postuma, te kćerke Julije optužene za preljubu. Svetonije navodi kad bi August spomenuo Juliju ili njezino dvoje osramoćene djece, rekao: *“Da se samo nisam nikad oženio, ili da sam umro bez djece”*.⁸⁸ Pet godina nakon svog početnog progonstva, oko 4. god. n. e, Julija je premještena u Regium, a vjerovatno joj je August dodijelio imovinu, godišnji prihod i omogućio joj da se šeta gradom.⁸⁹ Uprkos tim ustupcima, August joj nikada nije oprostio niti joj je ikad dozvolio da se vrati u Rim. Ovaj izbor je bio neprihvaćen kod rimskog naroda, koji je nekoliko puta peticirao da bude opozvan.

⁸¹ Dio.LIV.18; Svet. Aug. 64, 94.

⁸² Fantham, 2006, 67.

⁸³ Svet. Tib. 7, 122; Tac. Ann. I.53; Seager, 2005, 19-20.

⁸⁴ Svet. Tib. 7, 122.

⁸⁵ Lightman, 2008, 163.

⁸⁶ Isto, 11, 125.

⁸⁷ Dio.LV.10; Svet.Aug. 65, 95.

⁸⁸ Svet. Aug. 65, 95.

⁸⁹ Svet. Tib. 50, 144.

Zlobnost kojom je napao Juliju i njene prijatelje možda bi pretpostavila politički motiv koji se krije iza “seksualnog lošeg ponašanja”.⁹⁰

Napetost unutar carske porodice odnosila se na kontrast između sklonosti luksuzu mlađe generacije i sklonosti starije generacije prema tradiciji, što pokazuje i odnos između Julije i njenog oca Augusta. Tacit u prolazu spominje samo Julijina nedjela, Velej Paterkul opisuje rastući sukob oca i kćeri kao sramotnu nesreću i kaže: “*Njegova je naime kći Julija, ne misleći ni u čemu na tako velikog oca i muža, učinila baš sve u svojoj raskalašenosti i požudi što bi žena mogla sramotno počinuti ili podnijeti, te je veličinu svojega visokog položaja mjerila svojom razuzdanošću u grijehu, svojatajući sve što joj se prohtjelo kao dopušteno*”.⁹¹ Julija je prkosila i tradicionalnim očekivanjima rimske žene vladajućeg sloja, kao i cilju njenog oca da vrati moral, dok se prepuštala ekstravaganciji i okružila se luksuzom. Neki tvrde da je August burno reagovao na njen skandal zato što su njeni ljubavnici bili Augustovi politički protivnici.⁹² Činjenica da je većina Julijinih ljubavnika koji su prijavljeni bili pogubljeni, te to pokazuje politički potez kojeg je August izvršio, iako je do tada ignorisao aktivnosti svoje kćerke.

Nakon Augustove smrti 15. god. n. e. Tiberije je postao princeps. Iako je pokazao neku simpatiju prema Juliji kad je bila u progonstvu, on je umjesto da joj olakša, nametnuo oštrije uslove. Uklonio je njen miraz i godišnje prihode, navodeći da August nije uspio osigurati odredbe za njih svojom voljom i tako je ostavio svoju siromašnu Juliju, te joj uskratio dozvolu da napušta kuću ili prima posjetitelje.⁹³ Julija je umrla iste godine kad i August. Iako se savremeni historičari uglavnom slažu da je njena smrt bila posljedica Tiberijevih postupaka protiv nje, okolnosti njene smrti su nejasne. Dion Kasije navodi da je Tiberije imao direktan uticaj na njenu smrt, jer je zatvorio sve dok nije umrla od gladi.⁹⁴ Tacit navodi da je, saznajući da je Agripa Postum ubijen, podlegla očaju i da joj je zdravlje polako propadalo.⁹⁵ August je u svojoj oporuci dao upute da ona ne smije biti sahranjena u njegovom augustovskom mauzoleju.⁹⁶

Među tadašnjim piscima Julija se skoro univerzalno pamti po bahatom i promiskuitetnom ponašanju. Velej Paterkul opisuje je kao “*prožetu luksuzom ili požudom*”, nabrajajući

⁹⁰ Lightman, 2008, 163.

⁹¹ Vel. Pat. 100, 173; Lightman, 2008, 164.

⁹² Svet. Tib. 11, 125.

⁹³ Tac. Ann. I.53; Svet. Tib. 50, 144.

⁹⁴ Dio. LVII.18.

⁹⁵ Tac. Ann. I.53.

⁹⁶ Lightman, 2008, 164.

ljubavnike Antonije Jul, Kvincije Krispin, Apije Klaudije, Sempronije Grakh i Kornelije Scipion.⁹⁷ U svim oblastima - arhitekturi i urbanističkom planiranju, vizuelnoj umjetnosti, književnosti, religiji, javnom redu i domaćem moralu - život rimske elite prošao je kroz neuporedivi intenzitet promjena, revoluciju na mnogo načina radikalniju od raspada republičke vlade, što je bilo u određenoj mjeri olakšano i produženo raspravom i kompromisom između suparničkih grupa. Julija i njena generacija živjeli su da uživaju u novom umjetničkom zanosu, ali će podnijeti teret represivne vizije svog oca. Ne može se Julija pretvoriti u nevinu, ali može se osloboditi ludosti, ako se vidi da su njeni postupci nakon 6. god. pr. n. e. izvedeni u samoodbrani i očajnički, a pogrešno protumačeni od strane njenog oca.

⁹⁷Vel. Pat. 100, 173.

Antonija Mlađa

Antonija je bila mlađa od dvije kćerke Marka Antonija i Oktavije, Augustove sestre.⁹⁸ Antonija Mlađa nikada nije imala priliku upoznati svog oca Marka Antonija, koji se razveo od Oktavije i izvršio samoubistvo.⁹⁹ Oktavija i Augustova supruga Livija brinule su se za obrazovanje i zaruke djece carskog potomstva. Većina djece je imala dogovoreni brak u okviru proširene carske porodice. Obećana od rane mladosti Druzu, mlađem Livijinom sinu, vjenčali su se kada je Antoniji bilo 18 godina i o njihovoj ljubavi je posvjedočilo nekoliko antičkih pisaca.¹⁰⁰ Živjeli su zajedno u carskoj palati i znali da su predodređeni jedno drugom. Za razliku od većine dogovorenih brakova carske porodice, brak Antonije i Druza preživio je i postao legendaran zbog svog sklada, sreće i vjernosti.¹⁰¹

Druz je bio popularan mladi vođa, a brak s Antonijom učinio ga je vjerovatnim nasljednikom Augusta. Nakon neočekivane Druzove smrti tokom kampanje u Germaniji 9. god. pr. n. e.¹⁰², Antonija je ostala udovica uprkos svojoj mladosti i nagovaranju Augusta da se ponovo uda. Živjela je s Livijom koja joj je pomogla u odgoju njene djece: Germanik, Livija ili Livila i Klaudije, budući car.¹⁰³ Antički pisci smatraju da su Augustu bila draga sva djeca njegove sestre Oktavije i kćeri Julije. Hvaljena zbog svoje ljepote i dostojanstva, Antonija je bila poput majke Oktavije, koju su antički pisci opisivali kao savršenu rimsku ženu.¹⁰⁴ Bila je baka Kaligule, trećeg rimskog cara, njen sin Klaudije naslijedio ga je, a unuk Neron (preko Agripine Mlađe) naslijedio je Klaudija. Imala je veliko bogatstvo i moć i odgojila je dva rimska cara. Antonija je bila idealna matrona - čedna, snažna, uticajna, posvećena svojoj djeci. Nakon Livijine smrti, njena kuća postala je centar društvenog i političkog uticaja.¹⁰⁵

Nakon Livijine smrti, carska porodica bila je prepuštena sve više paranoičnom i povučenom Tiberiju i sve većoj moći Sejana. Unutar carske porodice Antonija Mlađa je vjerovatno preuzela ulogu matrijarhata. Njena djeca Germanik, Julija Livila i Klaudije bi su bili u situaciji da preuzmu kontrolu nad Principatom, a Antonija bi postala majka kasnijih julijevsko-klaudijevskih careva. Njen najstariji sin Germanik postao je toliko popularan kao i

⁹⁸ *Antonia Minor* ili *Julia Antonia Minor* rođena je 36. god. pr. n. e. u Atini, a umrla 37. god. n. e. - Bunson, 2002, 23.

⁹⁹ Lightman, 2008, 26.

¹⁰⁰ Josep. *Antiq.* 18.180.

¹⁰¹ Burns, 2007, 26.

¹⁰² *Svet.Tib.* 7, 122.

¹⁰³ *Tac.Ann.*XII.64,65; Lightman, 2008, 26; Bauman, 2003, 139.

¹⁰⁴ *Svet. Gaj.* 15, 165-166; Dio. LIX.3,4.

¹⁰⁵ U suradnji sa Livijom odvrtila je Klaudija da napiše historiju građanskih ratova, kao što mu je predložio historičar Livije. - Bauman, 2003, 139.

njegov otac i oženio se Agripinom Starijom, Augustovom unukom, a do tada je Tiberije bio car. Germanik, koji je najvjerojatnije bio nasljednik Tiberija, umro je kao i njegov otac vodeći kampanju u Germaniji. Agripina je njegov pepeo vratila u Rim uvjeren da je Tiberije priredio smrt njenog supruga. Antonija se nije pojavila na sahrani svog mrtvog sina, kao ni Tiberije i Livija, a ta odsutnost je širila tračeve o zavjeri.¹⁰⁶

Antonijina kćerka Livila udala se za Druza, sina Tiberija i Vipsanije, s kojim je imala kćerku Juliju i sinove blizance, Germanika i Tiberija Gemela. Livila je kasnije postala udovica i ostala je sa kćerkom i živim sinom Tiberijem.¹⁰⁷ Antonija je posmatrala borbu koju su vodile udovice, kćerka Livila i snaha Agripina, i kako se svaka takmičila da osigura vlastitog sina kao nasljednika poslije Tiberija, te su se tako podijelile u dvije frakcije. Agripina se okružila elitnim krugom Senata, a Livila je udružila snage sa svojim ljubavnikom Lucijem Sejanom, prefektorom pretorijanske garde i najmoćnijim muškarcem u Rimu u godinama nakon odlaska cara Tiberija na otok Kapri. Antonija se uplela kad se dogodila katastrofa.¹⁰⁸ Agripina je bila prisiljena na egzil i samoubistvo. Umrla su dva njena unuka, Neron i Druz; prvi je pogubljen, a drugi je gladovao do smrti dok je bio zatvoren. Antonija je odvela troje preostale djece Germanika i Agripine, budućeg cara Gaja Kaligulu i njegove sestre Juliju Druzilu i Juliju Livilu u svoju kuću.¹⁰⁹ Sigurno je Antoniju pogodilo progonstvo njene snahe i smrt njena dva unuka. Ona je znala i za povezanost svoje kćerke Livile sa Sejanom. Uprkos tome, Antonija je dogovorila krijumčarenje pisma Tiberiju, optužujući Sejana za nepoznate optužbe koje su mogle dovesti do njegovog hapšenja i smrti davljenjem. Tiberije je Livilu stavio pod Antonijin nadzor, a ona je bila svjedok Livilinog samoubistva izgladnjivanjem.¹¹⁰

Iako su i njena kćeka i snaha bile mrtve, živjeli su njen sin Klaudije i unuk Gaj Kaligula, a Antonija je ostala značajna ličnost puna uticaja i bogatstva. Podržavala je političku karijeru Lucija Vitelija, a vlast je stekao u vladavini njenog unuka Gaja Kaligule, te tri puta je bio konzul. Brinula se i za karijeru budućeg cara Tiberija Flavija Vespazijana.¹¹¹ Antonija je imala kontakta sa nekoliko istočnih prinčeva, uključujući Heroda Agripu. Kaligula kada je postao car, dao joj je titulu *Augusta*, koje je prethodno samo dato Augustovoj supruzi Liviji, ali Antonija je odbila.¹¹² Antonija je umrla 37. god. n. e, samo nekoliko mjeseci nakon što je njen

¹⁰⁶ Lightman, 2008, 26.

¹⁰⁷ Isto.

¹⁰⁸ Tac.*Ann.* 6.39.

¹⁰⁹ Svet.*Gaj.* 10, 163.

¹¹⁰ Dio. LVIII.11.7.

¹¹¹ Lightman, 2008, 27.

¹¹² Bunson, 2002, 23; Burns, 2003, 33.

unuk Kaligula postao car. Kaligulino ponašanje bilo je sve bizarnije, a 38. god. n. e. naredio je pogubljenje Antonijinog unuka Tiberija Gemela. Proširile su se glasine da je on natjerao Antoniju da počini samoubistvo svojim zlostavljanjem ili da je otrovao.¹¹³

Iako se ne može biti sigurno u okolnosti njenog nestanka, čini se malo vjerovatnim da je Antonija umrla od Kaligulinih ruku. Njen ugled kao najpoštovanijeg člana carske porodice učinio je vrijednim simbolom kontinuiteta i legitimiteta mladog Kaligule. Međutim, teže je odbaciti glasine da je Antonija završila svoj život, pogotovo kad se razmisli o vremenu njene smrti - skoro šest sedmica vladavine koja se pokazala katastrofalnom. Antonijin život i kvalitete kojima je bila slavljena pokazuju visok status i rastuću ulogu žena u rimskom društvu. Bila je i Augustov ideal tradicionalne rimske matrone i uzor rimskoj ženi koja je mogla primijeniti značajnu moć i slobodu. Bila je istovremeno slavljena zbog staromodnih ženskih vrlina ljepote, čednosti i predanosti suprugu i porodici, kao i zbog snažne volje, nezavisnog duha i kompetencije u upravljanju složenim poslovima svoje porodice. Zanimljivo je da su se tim raznolikim kvalitetama hvalili bez osjećaja kontradikcije ili ironije. Kad se Antonija javno izjasnila u aferi Sejana i u diplomatskim odnosima, za nju se vidjelo da ispunjava odgovarajuću ulogu *mater familias*, posebno one bez muža ili muškog staratelja, štiteći i unapređujući interese svog domaćinstva i naroda.

¹¹³ Svet. *Gaj*. 23, 170-171.

Agripina Starija

Agripina Starija bila je istaknuti član julijevsko-klauđijske dinastije, kao kćerka Marka Vipsanije Agripe i Augustove kćerke Julije Starije.¹¹⁴ Niko od njene braće i sestre nije doživio svoje uspone i padove dramatičnije kao što je Agripina Starija. Nakon što je izgubila oca u dobi od dvije godine, gledala je majku koju je August protjerao kada je imala 10 godina, a oba starija brata su umrla pod sumnjivim okolnostima prije nego što je napunila 18 godina. Bez obzira na traumatične posljedice tih događaja koje su ostavili traga na nju, Agripina je kao odrasla žena bila poznata po svojoj nestabilnosti, tvrdoglavosti i neobuzdanoj ambiciji. Historičar Tacit, koji se divio Agripini, koristio je pridjeve da bi je opisao: “*žestoka; oštra; arogantna i željna moći*“.¹¹⁵ Imala je zapanjujuću, ozbiljnu ljepotu sa velikim, široko razmaknutim očima ispod ravne obrve i dugačkim, uskim nosom. U pismu upućenom njoj, August je pohvalio Agripinu zbog njene inteligencije, ali upozorio je da bude prirodna u svom govoru i pisanju.¹¹⁶

Agripina je bila dobro obrazovana, vjerovatno je govorila grčki. Bila je i hrabra, sa smjelošću i željom za avanturama za koje neki kažu da su za ženu pretjerani, ali šta se moglo i očekivati od kćerke najvećeg generala toga doba.¹¹⁷ Godine 4. ili 5. nove ere, kad je imala 17 ili 18 godina, Agripina se udala za svog rođaka Germanika, sina Antonije Mlađe i Druza, Livijinog mlađeg sina.¹¹⁸ Ona i Germanik odrasli su zajedno u Augustovom domaćinstvu i vjerovatno je brak bio ugovoren još od rane njihove mladosti. Germanik i Agripina postali su velika porodica. Rodila je devet djece, od kojih je šest preživjelo i igralo važne uloge u životu carskog dvora. To su bili: Neron, Druz, Gaj (budući car Kaligula), Agripina Mlađa (majka cara Nerona), Druzila i Julija Livila.¹¹⁹ August je bio toliko zadovoljan veličinom Agripininog potomstva da ih je javno prikazao u sklopu svoje kampanje za poticanje rimskih elitnih familija na brak i rađanje više djece.¹²⁰ Agripina je bila trudna kad je putovala sa Germanikom u Galiju.

Dok je Germanik bio u ratnim pohodima, Agripina je pretrpjela tri udarca. Prvi kada je njena djevojčica umrla ubrzo nakon rođenja. Drugi kada je stigla vijest da je njena prognana

¹¹⁴ *Vipsania Agrippina* ili *Agrippina Maior* rođena je 14. god. pr. n. e, a umrla 33. god. n. e. - Burns, 2003, 41.

¹¹⁵ Tac. *Ann.* IV.52, IV.12, IV.25.

¹¹⁶ Svet. *Aug.* 86, 105-106.

¹¹⁷ Tac. *Ann.* IV.52, VI.25.

¹¹⁸ Svet. *Gaj.* 7, 161, *Aug.* 64, 94; Tac. *Ann.* I.32.

¹¹⁹ Svet. *Gaj.* 7, 161.

¹²⁰ Svet. *Aug.* 34, 79.

majka Julija Starija umrla izgladnjivanjem zbog Tiberija i treći da je njen brat, Agripa Postum ubijen, vjerovatno po Tiberijevoj naredbi.¹²¹ Germanik se trudio da ostane u dobrim odnosima sa Tiberijem, a imao je iskreno prijateljstvo s Druzom, Tiberijevim sinom. Međutim, Agripina koja je imala dovoljno razloga da ne voli Tiberija, jer je njegova uloga bila povezana sa smrću njene majke i brata. Ona se nije dobro slagala s njegovom majkom Livijom.¹²² Livija je preferirala sliku carskog dvora kao skromnog, domaćeg karaktera. Agripinina ljubav prema avanturama i insistiranje da prati muža u njegovim misijama - čak i da živi s njim u vojnim logorima - stvorilo je netrpeljivost između njih dvije.

Agripina se pridružila Germaniku u provinciji Siriji. Tamošnji rimski guverner, čovjek po imenu Gnej Kalpurnije Pizo, nije volio Germanika i zamjerao mu je što je pod njegovom vlašću. Antički pisci opisuju Pizu kao arogantnog, nasilnog, razdražljivog i nefleksibilnog muškarca.¹²³ Njegova supruga Plancina, žena velikog bogatstva i dobrog porijekla, podsticala je dodatno svog supruga u nepokornosti prema Germaniku i mrzila Agripinu. Kad su Pizo i Plancina bili na Germanikovo zabavi u Petri, Germanik i Agripina dobili su teške zlatne krune. Pizo se naljutio na to, odbacujući lakšu krunu koja mu je dodijeljena. Germanik se razbolio i njegovo stanje se postepeno pogoršavalo, dok je Pizo odgađao svoj odlazak, čekajući ishod bolesti svog neprijatelja. Na smrtnoj postelji Germanik je tražio od svojih prijatelja da se osвете za njegovu smrt, da zahtjevaju pravdu i da se brinu za njegovu ženu i djecu kao žrtve zločina.¹²⁴ Prije nego što je umro, Germanik je razgovarao sa Agripinom, moleći je da kontroliše svoju oštaru narav i da bude spremna na kompromise s onima moćnijima od nje, posebno Tiberijem.¹²⁵ Proširile su se glasine da su Pizo i Plancina, poznati po zanimanju za crnu magiju, odgovorni za Germanikovu smrt. Prema Svetoniju i Kasiju Dionu, bilo je znakova trovanja, tamne mrlje na tijelu i pjena na usnama, iako Tacit to osporava.¹²⁶

Agripina je vjerovala ne samo da su Germanika otrovali Pizo i njegova supruga, već i da je Tiberije imao udjela u tome. Vratila se u Rim sa Germanikovim pepelom, odlučna da osveti njegovu smrt i promoviše interese svoje šestero preživjele djece: Drusa, Nerona, Gaja Kaligule, Agripine Mlađe, Julije Druzile i Julije Livile. Stanovništvo Rima je odalo počast Germaniku, osim careve majke, Livije Druzile, samog cara Tiberija i Antonije, Germanikove majke, koji nisu prisustvovali ceremoniji. Ljudi su njihovo odsustvo shvatili kao potvrdu da je

¹²¹ Tac.*Ann.*I.53; Dio, LVII.18.

¹²² Tac. *Ann.* I.33,II.43.

¹²³ Isto, II.43.

¹²⁴ Isto, II.70.

¹²⁵ Barrett, 1996, 30.

¹²⁶ Svet.*Gaj.* 1, 159; Dio, LVII.18; Tac.*Ann.*II.73.

Tiberije mogao imati udjela u Germanikovoju smrti.¹²⁷ Germanikov ugled se prenio na njegove sinove, a nepopularni Tiberije, koji se sve više oslanjao na svog sjajnog, ali brutalnog poručnika Lucija Elija Sejana, koji je upravljao carstvom za njega. Sejan, tajno odgovoran za ubistvo Tiberijevoju sina, bio je odlučan da ukloni Agripininu porodicu i očisti svoj put na prijestolje. Upozorio je nesigurnog Tiberija da je Agripina vođa kruga pristaša koji su se suprotstavili caru i željeli su da ga zamijeni Germanikov sin.¹²⁸ Čak je nagovorio neke svoje suradnike da je potaknu da bude otvorenija u svojoj kritici Tiberija. Car je bio toliko uznemiren izvještajima o Agripininoj opoziciji da je Sejanu dao dozvolu da započne uklanjanje važnih članova njenog kruga prijatelja.

Agripina je bila u središtu grupe moćnih ljudi koji su mrzili i zamjerali ogromnom uticaju koji je vršio Sejan. Oni su njegovo ponašanje smatrali bahatim, a njegov položaj preprekom njihovoju moći. Senatorske porodice koje su podržavale Agripinu djelovale su u uvjerenju da je tradicija na njihovoju strani. Možda je bilo pokušaja zavjere koje su trebale smijeniti Tiberija, a na vlast da dođe Agripinin najstariji sin Druz.¹²⁹ Ubrzo je Druz bio ubijen, a Agripinin očaj se još više produbio saznanjem o smrti njene sestre Julije nakon 20 godina progonstva. Tada je uslijedila smrt Livije.¹³⁰ Iako su se ona i Agripina često svađale jedna s drugom, događaji koji su uslijedili nakon Livijine smrti, ukazuju na to da je ona ipak štitila Agripinu od Tiberijevoju bijesa. Nakon nesporazuma oko Neronovog pisma, Tiberije je zanemario njihov protest i naredio progon Agripine i Nerona. Kad je protestirala, vojnik je snažno pretukao da je na jedno oko izgubila vid.¹³¹ Majka i sin poslani su na odvojena ostrva kraj obale Italije. Agripina je poslana na Pandateriju, mjesto protjerivanja njene majke Julije Starije. Kad god bi je premještali s jednog mjesta zatvora na drugo, putovala je pod naoružanom stražom u zatvorenom prostoru.¹³² Uslovi zatvora bili su oštri. Svetonije tvrdi da se pokušala ubiti izgladnjivanjem, ali su je stražari prisilili da otvori usta kako bi je nahranili.¹³³ Godine 33. nove ere, nakon četiri godine progonstva Agripina je umrla od gladi, bilo prisilno ili po vlastitoj volji, u dobi od oko 46 godina.

Kad je Agripina umrla, Tiberije je tvrdio da je u njenom slučaju bio blaži jer je uobičajena kazna za izdaju bilo davljenje i smrt. Tiberijeva tvrdnja, iako vjerovatno lažna, je

¹²⁷ Lightman, 2008, 10.

¹²⁸ Tac. *Ann.* I.69, IV.12.

¹²⁹ Lightman, 2008, 11.

¹³⁰ Tac. *Ann.* IV.71.

¹³¹ Svet. *Tib.* 53, 146.

¹³² Isto, 64, 152.

¹³³ Isto, 53, 146.

zanimljiva. Agripinina smrt, navodno samoubistvo, ali vrlo malo je moguće da je Agripina počinila samoubistvo. U svom je životu vidjela mnogo preokreta i morala je da je pomogne preživljavanje sina Kaligule i njene tri kćeri Druzile, Julije Livile i Agripine Mlađe. Tiberijev najnepopustljiviji kritičar Tacit naziva ga lukavim i okrutnim, perverznim zločincem i tiraninom najgore vrste.¹³⁴ Agripina je gledala trojicu braće, muža i dva sina koji su pokušavali ostvariti svoja prava na prijestolje.

Odmah nakon stupanja na prijesto, Kaligula je otišao na Pandateriju i skupio Agripinin pepeo, koji je odnio u Rim u povorci koja je podsjećala na njeno prenošenje Germanikovog pepela.¹³⁵ On je u Agripininu čast uveo cirkuske igre, gdje je njena slika bila nošena u ceremonijalnim kolicima, prikazana na mnogim kovanicama, koje je Kaligula kovao u sjećanju na svoju majku.¹³⁶ Kaligula je poništio pravne mjere poduzete protiv Agripine i njegove braće, te kaznio njihove progonitelje. Tacit, koji je pisao 70 godina nakon Agripinine smrti, smatrao je da je kriva za nešto više od samo silnog duha i nedovoljnog ponosa. Prikazao je Tiberijevu kaznu kao nepravdenu, koju je počinio okrutan čovjek kome je glavna motivacija bila ljubomora. Međutim, čini se da je Tiberije imao sumnju na Agripinu, da je ona ipak kriva za zavjeru kojom bi ga svrgnula. Uzimajući u obzir Agripininu neustrašivost i ambicije i tragične okolnosti njenog života, umiješanost u zavjeru je moguća. Tiberije kao trezven i vješt političar, postupio je tako jer je Agripinu shvati kao istinsku prijetnju svojoj vladavini.

¹³⁴ Tac. *Ann.* I-VI.

¹³⁵ Svet. *Gaj.* 15, 165-166; Dio. LIX.3.

¹³⁶ Isto. 15, 165-166.

Agripina Mlađa

Agripina je bila moćna rimska carica i jedna od istaknutih i djelotvornih žena iz julijevsko-klaudijeve dinastije.¹³⁷ Otac joj je bio Germanik, a majka Agripina Starija. Imala je i brata Kaligulu, sestre Druzilu i Juliju Livilu. Novi car Kaligula počastvovao je svoje sestre pravima časnih vestalskih djevoja, iako su sve bile u braku, a najstarija Agripina Mlađa bila je trudna, te ih je uključio u zakletve date caru.¹³⁸ Tokom posljednjih godina svoje vladavine Tiberije je dodijelio muževe Kaligulinim sestrama. Agripina Mlađa se udala u dobi od 13 godina za bogatog Gneja Domicija Ahenobarba, koji je bio njen rođak, unuk Oktavije i Marka Antonija i sin njihove prve kćeri Antonije Starije.¹³⁹ Agripina i Ahenobarb bili su u braku skoro 10 godina prije nego što se njihovo jedino dijete rodilo 37. godine, koje je odraslo u jedno od najomraženijih ličnosti u historiji, a to je car Neron, te vjerovatno nikad ne bi došao na prijestolje bez majčinog zalaganja.

Agripinino ime i politička ambicija bile su samo dvije od mnogih osobina koje je dijelila s majkom Agripinom Starijom. Posjedovala je i hrabrost, oštar intelekt i željeznu volju. Tacit, koji je očito mrzio Agripinu Mlađu, iako je on bio dijete kad je umrla, optužio je za “muški despotizam” i neutemeljenu pohlepu za novcem. Opisao je kao strogu u svojim navikama i čednu, ali se koristila zavodjenjem za dobijanje moći.¹⁴⁰ U javnosti je Agripina bila suzdržana i arogantna; privatno odlučna i dominirajuća. Ona je neumorno radila na proširenju svog uticaja i osiguravanju napretka svoje porodice i pristalica. Igrala je ulogu princeze onako kako je to naučila od majke i stalno budno pazila na dobrobit sebe i svog sina.¹⁴¹

Nakon smrti njene sestre Druzile, Agripina je imala aferu sa svojim zetom, Markom Emilijom Lepidom, te ih je 39. godine Kaligula protjerao zbog pridruživanja zavjeri za atentat na njega, iako ostaje misterija šta se stvarno desilo. Moguće je da su se Agripina i njena jedina preživjela sestra Julija Livila plašile da bi se njihov sve iracionalniji brat mogao okrenuti protiv njih. Njihov položaj dodatno je ugrozila Milonija Cezonija, s kojom se Kaligula oženio i imao dijete s njom.¹⁴² Godinu dana poslije, Kaligulu su ubili, zajedno sa ženom i kćerkom.¹⁴³ Ahenobarb je umro, a novi car bio je Klaudije, koji je vratio svoje nećakinje iz progonstva.¹⁴⁴

¹³⁷ *Agrippina Minorili Julia Agrippinaro*đena je 15, a umrla 59. godine nove ere. - Lightman, 2008, 12.

¹³⁸ Dio. LIX.3.4.

¹³⁹ Tac.*Ann.*IV.73; Svet.*Ner.* 5, 223; Barrett, 1996, 37.

¹⁴⁰ Tac. *Ann.*XII.7.

¹⁴¹ Isto.

¹⁴² Lightman, 2008, 13.

¹⁴³ Svet.*Gaj.* 58,59, 190-191; Dio.LIX.29.

¹⁴⁴ Dio, LX.4.

Julija Livila bila je optužena za preljubu s mladim senatorom u usponu, slavnim piscem i filozofom Lucijem Senekom, te su oboje prognani, a Livila je pogubljena 42. godine.¹⁴⁵

Agripina se htjela udati za Lucija Kornelija Sula Feliksa, konzula u 33. godini, ali Servije Sulpicije Galba bolje bi zadovoljavao njene potrebe jer je bio vrlo bogat i volio ga je Klaudije, ali imao je suprugu Emiliju Lepidu. Agripina se na kraju udala za Gaja Krispa, konzula u 44. godini, vrlo imućnog starijeg muškarca.¹⁴⁶ On je umro nakon nekoliko godina braka, tokom kojeg ga je Agripina pratila u kampanji u istočnim pokrajinama.¹⁴⁷ Kasnije su je optuživali da je prouzrokovala njegovu smrt, vjerovatno zato što je od toga profitirala. Ne samo da je naslijedila njegovo ogromno bogatstvo, već je bila slobodna i za još jedan unosniji brak. Agripinine ambicije bile su onemogućene prisustvom Mesaline, koja je uklanjala svakog mladića kraljevske krvi koji bi mogao biti potencijalni suparnik njenom i Klaudijevom sinu Britaniku.¹⁴⁸ Njen izvanredan uticaj na supruga olakšalo joj je zavođenje ili eliminisanje skoro svakoga koga je odabrala.

Nakon Mesalinine preljube i izdaje cara Klaudija, bila je pogubljena, a Agripina zavela cara da je oženi, koji joj je bio stric. Tvrdio je da su Agripinina plemenitost i vrlina kvalificirali je za ulogu careve supruge. Riješio se poteškoća oko incesta, ističući da su ovakvi brakovi dopušteni u drugim zemljama i da su brakovi između prvih rođaka, nekad ilegalni u Rimu, postali uobičajeni.¹⁴⁹ Za Agripinu ovaj brak je bio prilika da kontrolira vlastitu sudbinu. Klaudije se oženio s njom jer je bila dobro osposobljena da mu pomogne da vlada. U skladu s tim, ona je uzela aktivnu ulogu u svim aspektima vlasti.¹⁵⁰ Agripina je otvoreno bila uključena u službeni posao carstva, primajući poslanstva kao i Klaudije.¹⁵¹

Carica Agripina je bila odlučna da koncentriše što više snage u svoje ruke. Svojim pristalicama pridružila je pretorijansku gardu. Uklonila je ljude na čiju podršku nije mogla računati, te skovala zavjeru protiv Palasa da potkupljuje ostale careve savjetnike, čineći tako Klaudija sve više zavisnim o njoj.¹⁵² Uprkos širini svog uticaja, Agripina je shvatila da njen položaj na kraju zavisi od starosti Klaudija. Ako bi preživjela njegovu smrt, morala bi odabrati njegovog nasljednika. Kraljevska porodica u vrijeme Agripininog braka sa Klaudijem 49.

¹⁴⁵ Svet.*Kla.* 29, 212-213; Dio, LX.8.

¹⁴⁶ Barret, 1996, 85; Lightman, 2008, 13; Burns, 2003, 63.

¹⁴⁷ Barret, 1996, 85.

¹⁴⁸ Svet.*Ner.* 6, 223-224; Tac.*Ann.*XI.11.

¹⁴⁹ Svet.*Kla.* 26, 210-211; Isto,XII.6-7;

¹⁵⁰ Svet.*Ner.* 7, 224; Isto, XII.8; Knippschild, Morcillo, 2013, 227.

¹⁵¹ Dio. LX.33.

¹⁵² Barret, 1996, 120.

godine uključivala je 12-godišnjeg sina Nerona i carevo dvoje djece sa Mesalinom - Britanik, koji je imao 9 godina i logičan izbor za nasljednika Klaudija i 10-godišnju kćerku Oktaviju. Na zaprepašćenje mnogih, Klaudije je ubrzo počeo pokazivati očite znakove da je Neronu dao prednost nad Britanikom. Klaudije je usvojio Nerona 50. godine, a sljedeće godine mu je dodijelio titulu "*Princeps Iuventutis*" (Princ mladosti), što ga je jasno označilo kao nasljednika. Neron se pojavio na igrama noseći trijumfalne haljine, dok je Britanik ostao obučen kao dječak.¹⁵³ U roku od godinu dana braka, Agripina je nagovorila Klaudija da usvoji sina Nerona. Kao Klaudijev najstariji sin, Neron je bio Klaudijev nasljednik.

Pretpostavlja se da Agripinin brak sa 58-godišnjim Klaudijem nije bio ljubavnog karaktera, te da je on samo iskoristio njenu popularnost kao Germanikove kćerke i da je ona iskoristila svog strica za razvijanje vlastitih ambicija. Iako je Agripina u vrijeme njihovog braka imala samo 33 godine, ona i Klaudije nisu imali djece. Kružile su glasine da je Agripina zavela cara koristeći njen status nećakinje da bi ga privukla, a zatim je flertovala s njim "neprimjereno", ljubeći ga i milujući ga.¹⁵⁴ Neronovo uzdizanje može se objasniti jedino znakom Agripininog snažnog uticaja na cara koji stari. Godine 53. Neron se oženio Klaudijevom kćerkom Oktavijom, zakonski je prebačen u drugi gens ili klan, kako bi se izbjegao zakonski incest. Prema Tacitu, Agripina je ovaj brak planirala i prije braka s Klaudijem.¹⁵⁵ Agripina je dobila titulu *Augusta*, druga žena koja je toliko počašćena dok je bila živa, a prva koja je nosila tu titulu tokom života svog supruga. Uprkos raširenim i zlonamjernim tračevima da je otrovala Klaudija, Neron je 54. godine naslijedio Klaudija kao cara.¹⁵⁶ U svakom slučaju Agripina je uspjela i tako je ušla u novo "partnerstvo na vlasti", ovog puta sa svojim 16-godišnjim sinom, a njena kontrola Nerona u početku joj je dala prednost. Prvi put u rimskoj historiji žena je bila vodeća politička snaga u carstvu.

Agripina je koristila ogromnu moć tokom ranih godina Neronove vladavine, što se generalno smatralo Neronovim najboljim godinama. Međutim, njenoj dominaciji u njegovom životu došao je predvidiv kraj. Neron se uprkos Agripininim prigovorima družio sa Aktom, oslobođenom ženom. Agripinin ljubavnik, Palas, izgubio je moć, a Seneka i Neronovi najbliži savjetnici, okrenuli su se protiv nje. Da bi uplašila Nerona, podstakla ga je da se okrene protiv Britanika, te ga je Neron 55. godine ubio.¹⁵⁷ Znajući da bogatstvo bez moći nije ništa, Agripina

¹⁵³ Tac.*Ann.*XII.41.

¹⁵⁴ Isto, XII.3; Dio LX.31.6, LXI.11.3-4; Svet.*Kla.* 26, 210-211.

¹⁵⁵ Isto, XII.3.

¹⁵⁶ Isto, XII.66; Dio.LX.34.2.

¹⁵⁷ Lightman, 2008, 14.

je svoje bogatstvo stavila na raspolaganje Neronu. Također bila mu je naklonjena, a tračevi su čak tvrdili da ga je pokušala zavesti.¹⁵⁸ Neron se nakon toga zaljubio u Popeju Sabinu, ženu koju je Agripina mrzila i bojala se zbog njenog niskog porijekla i uticaja na Nerona, a i Popeja je mrzila Agripinu, ni manje ni više. Prisilila je Nerona da bira između nje i njegove majke, a on je bio dugo iznerviran zbog Agripininog pokušaja da ga kontroliše.¹⁵⁹

Agripina je shvatila da joj je došao kraj kada su joj upali u vilu, te da je Neron naredio pogubljenje, pokazala je na svoju utrobu, u koju je nosila svoje jedino dijete, i rekala: “*Udari ovdje!*”. Jedan centurion zabio je svoj mač i Agripina je bio mrtva. Nakon nekoliko neuspjelih pokušaja atentata, Neron je konačno uspio ubiti majku Agripinu 59. godine u njenoj 43 godini života.¹⁶⁰ Većina antičkih rimskih izvora izuzetno je kritična prema Agrippini Mlađoj, jer se ona usudila istupiti izvan konzervativnih rimskih ideala vezano za uloge žene u društvu. Historičari su osudili Agripinu, vjerojatno najpoznatiju caricu, zbog njene pretjerane ambicije za sticanjem moći i beskrupuloznih sredstava koje je koristila da zadrži vlast i moć. Međutim, vjerovala je da je to jedini način da preživi. Kao žena, ona nikada nije mogla zauzeti prijesto, mogla je vladati samo preko muškaraca u svojoj porodici. To je učinila uspješnije pod Klaudijem nego pod Neronom.

¹⁵⁸ Tac.*Ann.*XIV.2; O seksualnim odnosima Agripine i Nerona često se tračalo. Kaže se da je jednom odabrao ljubavnicu zbog njene sličnosti s njegovom majkom. - Svet. *Ner.* 28, 236; Dio, LXII.1.

¹⁵⁹ Lightman, 2008, 14.

¹⁶⁰ Tac. *Ann.* XIV.8-9, Dio.LXI.12-13.

Milonija Cezonija

Cezonija je bila rimska carica, četvrta i posljednja supruga cara Kaligule.¹⁶¹ Pridružila se svom suprugu, caru Gaju Kaliguli, u maštovitim i ekstravagantnim radnjama, koje su karakterizirale careve posljednje godine. Izvori je opisuju kao promiskuitetnu ličnost. Bila je kćerka Cezonija i Vistilije, a porijeklo njene familije bilo je skromno i tek je postalo istaknuto pred početkom I stoljeća nove ere. Ona je bilo najmlađe dijete Vistilije, žene iz Umbrije, koja je bila poznata po tome što se udala za šest muškaraca i rodila djecu sa svima njima.¹⁶² Malo je napisano o životu Cezonije. Svetonije navodi da kad se Kaligula vjenčao sa njom, da nije bila ni lijepa ni mlada, a već je bila majka tri kćeri drugog muškarca. On je opisuje kao ženu nesmotrene ekstravagancije i bezobrazluka, koju je Kaligula bez obzira na to volio strastveno i vjerno.¹⁶³

Prema Dionu Kasiju, njih dvoje su započeli aferu neko vrijeme prije braka, krajem 39. ili početkom 40. godine, te da je carev izbor supruge bio neprihvatljiv u Rimu.¹⁶⁴ Satiričar Juvenal navodi da je Kaligulino ludilo rezultat ljubavnog napitka koji mu je napravila Cezonija.¹⁶⁵ Vjenčali su se kada je rodila kćerku Juliju Druzilu. Kaligula je volio Cezoniju i bio joj je vjerniji nego bilo kojoj drugoj ženi s kojom je bio.¹⁶⁶ Smatra se da je Cezonija, obučena u kacigu, ogrtač i štit, pratila svog supruga da pregleda trupe, te da je ponekad paradirala gola kraj njihovih prijatelja. Vjerovatno je postala vrlo bogata. Kaligula je, zajedno s drugim bogatim pojedincima, imenovao među svećenstvom i od njih za čast prikupio 10 miliona sestercija. Godine 41. ubijeni su Kaligula, Cezonija i njihova kćerka Julija Druzila.¹⁶⁷ Za Cezoniju se navodi da je stoički ponudila grlo da je ubiju, jer je prevladala tuga za mužem, dok je Druzila umrla udarcem glavom o zid.

¹⁶¹ *Milonia Caesonia* rođena je oko 5, a umrla 41. godine nove ere. - Lightman, 2008, 224.

¹⁶² Isto.

¹⁶³ Svet. *Gaj.* 25, 172-173.

¹⁶⁴ Dio. LIX.23-7.

¹⁶⁵ *Juve.Sat.* VI.615-20.

¹⁶⁶ Svet. *Gaj.* 25, 172-173; Lightman, 2008. 224.

¹⁶⁷ Isto, 59, 191; Isto.

Mesalina Valerija

Mesalina je bila kćerka Domicije Lepide Mlađe, unuke Marka Antonija, i njenog prvog rođaka Marka Valerija Mesale Barbatusa, a treća supruga rimskog cara Klaudija.¹⁶⁸ Njeni roditelji povezivali su je s najbitnijim familijama stare Republike, a s obje strane pripadala je julijevskoj dinastiji, kao potomak Oktavije i cara Augusta. Mesalina je imala između 14 i 20 godina 38. ili 39. godine nove ere kad se udala za 48-godišnjeg Klaudija, nakon što se razveo sa drugom suprugom Elijom Petinom.¹⁶⁹ U društvu koje je cijeno prije svega mušku vojnu hrabrost i idealiziralo muško tijelo, budućnost mlade i lijepe Mesaline bila je povezana s njenim, ne idealnim drugim rođakom, koji je od rođenja bolovao od oblika paralize koji je uticao na njegov hod i prouzrokovalo oštećenje govora. Klaudije je postao car 41. godine, tri godine nakon braka s Mesalinom. Tad su imali kćerku Klaudiju Oktaviju, a Mesalina je bila trudna sa sinom Britanikom.¹⁷⁰

Mesalina je poznata po snažnom uticaju na svog muža, zbog koga je postala jedna od najmoćnijih žena svog doba, ali i sklonosti ka promiskuitetu zbog koga je kod kasnijih generacija postala oličenjem razvrata, nemoralna, dekadencije i izopačenosti Rimskog Carstva. Historičari koji su prenijeli takve priče, uglavnom Tacit i Svetonije, pisali su oko 70 godina nakon ovih događaja u okruženju koje je bilo neprijateljski raspoloženo prema carskoj liniji kojoj je pripadala Mesalina. Izvori o Mesalini govore da je jedna od velikih nimfomanki u historiji.¹⁷¹ Mesalina se nije zaštitila od otkrivanja svojih aktivnosti Klaudiju, već je pokušavala da izbjegne zakonske kazne, te korištenjem seksualnih odnosa, to je bilo njeno glavno oružje u politici. Mesalina je insistirala 41. ili 42. godine, da se Kaligulina sestra Livila, ponovno protjera na Pandateriju zbog optužbe za preljubu sa Senekom, koji je protjeran na Korziku i dozvoljeno mu je da se vrati tek nakon Mesalinine smrti.¹⁷² Mesalinu je ohrabrilo to što se njena prva zavjera završila uspješno, pa poslije toga svako ko bi joj se našao na putu postao je trenutna žrtva njene surovosti. Po njenom nalogu ubijeno je nekoliko dvorjana, a izmislila je i mnoge optužbe za izdaju, preljubu i pronevjeru. Ona je težila za titulom *Augusta*, koju joj Klaudije nije dozvolio, ali su neki pretori slavili njen rođendan.¹⁷³

¹⁶⁸ *Valeria Messalina* rođena je oko 20, a umrla je 48. god. n. e. - Lightman, 2008, 221.

¹⁶⁹ *Svet. Kla.* 26, 210-211; *Dio.* LX.8.4.

¹⁷⁰ *Isto*, 27, 211.

¹⁷¹ *Dio.* LX.14.3, XXII.4-5; *Tac. Ann.* XI.26.1.

¹⁷² Razlog zbog kojeg je ona insistirala jeste to što je Livila pokušavala da zavede Klaudija. - *Dio.* LX.8.5.

¹⁷³ *Dio.* LX.12.4

Žena cara Augusta, Livija *Augusta* pored svog muža *pater patriae*, pokušavala je da živi u skladu sa načelima rimskog morala, dok se Mesalina opredijelila za potpuno drugačiji životni stil. Jedan od prvih koji je osjetio na svojoj koži Mesalininu narav bio je Apije Silan. On se oženio Mesalininom majkom, Domicijom Lepidom, a uz to je bio i prilatelj cara Klaudija. Silan je bio izuzetno omiljen čovjek, koji je trebao da bude na visokoj funkciji, ali kada mu je mlada Mesalina dala do znanja da joj se sviđa, sve je to izgubio.¹⁷⁴ Iako joj je dao do znanja da ne želi ništa s njom, ona je nagovorila slugu Narcisa, da caru ispriča da je usnio san u kome je vidio kako ga Silan ubada bodežom u srce, a i Mesalina je ispričala Klaudiju kako je sanjala da je Silan htio da ubije cara da bi došao na prijesto. Pošto je bio jako sujeveran, Klaudije je shvatio da nema drugog izbora i naredio je da se Silan pogubi.¹⁷⁵ Njegova smrt pokrenula je 42. godine Senat koji se pobunio protiv Klaudija i Mesaline, ali pobuna je okončana četiri dana kasnije, gdje su vođe počinile samoubistvo. Izvori tvrde da su bili nemilosrdni i da su među osuđene uključili muškarce i žene.¹⁷⁶

Kao i u čitavoj rimskoj historiji, tračevi o ženama bili su fokusirani na seksualni promiskuitet, a Mesalina je bila savršena tema za to. Lijepa, mlada i zavodljiva, nije oklijevala koristiti svoje čari za svoje interese. Tračevima nije bilo teško reći da je imala seksualne odnose sa 25 muškaraca u 24 sata i da je koristila lažna imena da bi zabavljala muškarce u bordelima. Priče o Mesalininom seksualnom ponašanju neprestano su se širile. Bili su podaci o njenom prisiljavanju nevinih supruga i kćeri na seksualne igre u carskom domaćinstvu, dok su ih promatrali njihovi voljeni i ošamućeni muževi i braća.¹⁷⁷ Ni Klaudije nije bio oslobođen seksualnih napada, navodno ga je Mesalina snabdijevala ženama i da je tako osiguravala vlastitu sigurnost ispunjavajući njegovo zadovoljstvo. Za Mesalinu se tvrdilo da je zaslužna za ubistvo prefekta pretorijanske garde, Katona Justa, prije nego što je mogao otkriti Klaudiju njeno seksualno zlostavljanje.¹⁷⁸

Mesalina je čeznula za Lukulovim vrtovima, koji su se nalazili na rimskom brdu vrtova. To je bio komad zemlje čuven po svojoj ljepoti, a pripadao je jednom od najpoznatijih rimskih senatora, Valeriju Azijatiku. Znajući da do tih vrtova ne može doći drugačije nego na prevaru, Mesalina je optužila Azijatika da kuje zavjeru čiji je cilj bio ubistvo Klaudija. Dokazi za to su bili veoma slabi ako ih je uopšte i bilo, ali je Mesalina natjerala Klaudija da povjeruje svakoj

¹⁷⁴ Dio. LX.14.3.

¹⁷⁵ Svet. *Kla.* 37, 216; Dio. LX.14; Bauman, 1992,170.

¹⁷⁶ Tac. *Ann.* XVI.34.3; Dio.LX.16.6.

¹⁷⁷ Lightman, 2008, 222.

¹⁷⁸ Dio.LX.18.2.

njenoj riječi, te je Azijatik bio osuđen na smrt.¹⁷⁹ Kada je on počinio samoubistvo, Mesalina je prisilila Popeju Sabinu da se ubije umjesto da se suoči sa zatvorskom kaznom.¹⁸⁰ To je predstavljalo samo jedan mali detalj u Mesalininoj prljavoj karijeri. Ona je smatrana uvredom za sve rimsko i za sve što se smatralo lijepim i uzvišenim. Iako su se izvjesne optužbe na njen račun magle odbaciti, jer su bili samo tračevi, u drugim pričama o njoj moglo se naći istine. Jedna od takvih priča je bila i afera sa slavnim rimskim plesačem, Mnesterom. Mesalina je bila samo jedna mlada žena koju je taj muškarac, od trenutka kada ga je prvi put ugledala, očarao.

Mnester je porijeklom bio seljak, a u djetinjstvu je bio pastir, ali je daleko dogurao. Kada je stigao do Rima, bio je već poznat igrač. Njegovo ime je postalo sinonim za kvalitet u umjetnosti, kao što je to bio slučaj i s glumcem Roscijem. Mesalina je bila opčinjena njime. Postavila je njegove statue po cijelom gradu i carskoj palati i angažovala pjesnike da pišu ode o njegovom fizičkom izgledu. Plašeći se posljedica stupanja u vezu sa caricom iza leđa njenog muža, Mnester je odbio, ali ona je nastavila da mu se udvara sve dok mladić nije rekao da će uraditi sve što ona bude tržila od njega, ali samo ako se njen muž s tim slaže. Željela je da Klaudije svima da do znanja da njena naređenja moraju da se poštuju, a on je pozvao igrača i naredio mu da uradi tačno ono što je njegova žena tražila od njega.¹⁸¹ Tako je Mnester postao Mesalinin ljubavnik. Želja za Lukulovim vrtovima ili ljubomora za Mnesterom, čak i ako je istinita, mogli bi u ovom slučaju pokriti neprestani strah od zavjere koji je obilježio Klaudijevu i Mesalininu vladavinu. Međutim, smrt konzula bez suđenja izazvala je daljnje ogorčenje među senatorima i drugima koji su se usprotivili Mesalini i Klaudiju.

Mesallina je 48. godine izgubila nivo podrške koji je do tad imala, te se zaljubila se u Gaja Silija, senatora i jednog od najprivlačnijih muškaraca u Rimu tog doba. Silije je već bio oženjen, a Mesalina ga je nagovorila da se razvede. Pojavljivala se u javnosti sa njim, otvoreno pokazivala svoju zanesenost. Mesalinin brak sa Silijem u jesen 48. godine, dok je još bila u braku sa Klaudijem, jedan je od Tacitovih navoda.¹⁸² U drugim izvorima ima navoda o ovoj priči, ali ona ostaje nedovoljno rasvijetljena u historiografiji. Silije je predstavljao vrstu senatora kojeg su se Klaudije i carski savjetnici najčešće plašili i takve ubijali. Moguće je da je on prikupljao pristalice u Senatu kojima je bila potrebna samo podrška Mesaline da promijeni savjetnike oko cara i način njegove vladavine. Mesalina je sa jedne strane imala oslabljenog Klaudija, a s druge savezništvo sa Silijem, koji je obećao da će joj usvojiti sina Britanika.

¹⁷⁹ Bauman, 1994, 173.

¹⁸⁰ Lightman, 2008, 222.

¹⁸¹ Dio, LX.22, 28; Tac. *Ann.* XI.36.

¹⁸² Tac. *Ann.* XI.12, 26-38.

Njen bivši saveznik Narcis je uvjerio Kalista i Palasa da je potrebno poduzeti akciju da se uništi Mesalina, a Silije koji je bio mlad, ambiciozan, bio je opasan za sve njih, jer bi upotrijebio svoju uticaj sa Mesalinom da unište njihove položaje pod Klaudijem, a ako se caru nešto dogodi, njihovi životi bi bili u opasnosti. Narcis je Klaudiju rekao da je cijeli Rim svjestan vjenčanja njegove supruge Mesaline i Silija, te ga je pozvao da djeluje prije nego što ga svrgne Silije. Klaudije je naredio njihovo hapšenje, a Narcis je poveo Klaudija do Silijeve kuće kako bi vidio sam šta je Mesalina uradila. U strahu da će Klaudije oprostiti Mesalini ako se suoči s njim, Narcis je odvojio Mesalinu i njihovu djecu dalje od Klaudija. Navodi se da je vestalska djevojka Vibidija dopustila Mesalini da se brani.¹⁸³ Silije je pogubljen zajedno sa nekoliko senatora. Domicija Lepida sajetovala je Mesalinu da je jedini časní izlaz da se ubije, ali ona je i dalje mislila da bi mogla nagovoriti Klaudija da joj oprostí ako bi ga vidjela. Mesalina je pokušala prezarí vene, ali nije uspjela, pa je ubio jedan od ljudi koje je Narcis poslao.¹⁸⁴ Tacit smatra da je to bila čisto ljubavna veza koja je u glavama carskih savjetnika izazvala veliku zabrinutost.

¹⁸³ Tac. *Ann.* XI.32, 5-6.

¹⁸⁴ Isto, XI.37.8.

Popeja Sabina

Popeja Sabina je bila kćerka Popeje Sabine, koju je Mesalina nagovorila da se ubije, a otac joj je bio Tit Olijje.¹⁸⁵ Popeja Sabina je postigla ono što iskusni političari tog perioda nisu bili u stanju učiniti, a to je potpuno i konačno uništenje Agripine Mlađe. O njoj nema mnogo podataka u historijskim izvorima, kao što ima o Agripini. Od majke, po izvorima najljepše žene tog doba, naslijedila je ljepotu, bogatstvo, te šarm i duhovitost. S druge strane, osuđivali su je za dvoličnost, promiskuitet i razne druge nedozvoljene radnje.¹⁸⁶ Popejin otac poticao je iz Picenuma i bio je relativno nepoznat i vjerovatno je umro 31. godine, kada se ona rodila. Vjerojatno je smrt njenog oca bila povezana s padom Lucija Sejana, prefekta pretorijanske garde koji je iste godine optužen za izdaju. Popeja je dobila ime po svom djedu od majke, slavnog Popeja Sabina, konzula u 9. godine nove ere.¹⁸⁷

Prvi Popejin brak bio je s Rufiusom Krispinom, a vjenčali su se kada je ona imala 14 godina. Bio je vođa pretorijanske garde tokom prvih 10 godina vladavine cara Klaudija, te ga je Agripina Mlađa uklonila s te funkcije. Kasnije je, pod Neronom, pogubljen. Za vrijeme njihovog braka, Popeja je rodila njegovog sina Rufiusa Krispina Mlađeg, kojeg će nakon njene smrti Neron udaviti na ribolovnom putovanju.¹⁸⁸ Njen drugi brak bio je sa Markom Salvije Otonom, dobrim prijateljem novog cara Nerona, koji je bio sedam godina mlađi od nje. Prema Tacitu, Popeja se udala za Otona samo kako bi se zbližila sa Neronom. Neron se zaljubio u Popeju, a ona je postala njegova ljubavnica. Kasnije se razvela od Ota i usmjerila svoj cilj isključivo na to da postane Neronova nova supruga.¹⁸⁹ Popejina boja kose inspirisala je Nerona da napiše pjesmu i tako postavila novu modu među rimskim ženama. Uvela je kupanje u magarećem mlijeku, za koje je vjerovala da uklanja bore i osmislila je tešku kozmetiku koja je postala poznata kao "Popejina krema".¹⁹⁰ Popeja je bila šest godina starija od Nerona, te mu je prijetila da će prekinuti njihovu vezu ukoliko se ne razvede od supruge Oktavije i oženi se s njom. Neron se suočio ne samo s razvodom od popularne i odane supruge, već je i njegova majka Agripina, bila protiv novog braka.

¹⁸⁵ *Poppaea Sabina* ili *Poppaea Sabina Mlađa* ili *Poppaea Augusta Sabina* rošena je oko 31, a umrla 65. godine nove ere. - Lightman, 2008, 269.

¹⁸⁶ Isto.

¹⁸⁷ Isto.

¹⁸⁸ Isto.

¹⁸⁹ Oton je postao guverner Luzitanije. Postao je car nakon Neronove smrti, zajedno s Galbom. - Tac. *Ann.* XIII.45; Svet. *Oto.* 3, 269; Wellesley, 2000, 5; Dunstan, 2011, 297.

¹⁹⁰ Jednog dana primjetila je boru, te se molila da umre prije nego što izgubi ljepotu. - Dio.LXI.28.1.

Nema jasnih dokaza da je Popeja nagovorila Nerona da ubije svoju majku ili da je znala za njegove planove. Uprkos tome, za Popeju je bila prednost da je Neron ubio. Popeja je čekala još tri godine da se Neron razvede od Oktavije.¹⁹¹ Između 59. i 62. godine, Neron je eliminisao nekoliko potencijalnih suparnika oko kojih bi se mogla stvoriti zavjera za podršku Oktaviji, te je izgubila sve pristalice. Navodi se da je da Popeja bezuspješno pokušavala da iskoristi Oktavijine robove i optuži je za preljubu. Na kraju se Neron razveo od nje zbog neplodnosti, te je protjerana pod oružanom stražom u italijansku regiju Kampaniju.¹⁹² Popeja se udala za Nerona 12 dana nakon razvoda iako su bili javni protesti. Lažne priče da se Neron pokajao i prisjetio Oktavije dovelo je do radosne gomile na ulici, koji su uništavali statue Popeje i noseli likove Oktavije prekrivene cvijećem.¹⁹³ Neki su čak došli u palatu, ali su ih stražari odbili. Oktavija je protjerana na ostrvo Pandaterija i pogubljena.

Popeji nije bilo suđeno da dugo uživa u svom trijumfu. Rođenje njene kćerke Klaudije 63. godine donijelo joj je titulu *Augusta*. Nakon manje od četiri mjeseca života kćerka joj je umrla, te su je svrstali među bogove. Nakon dvije godine Popeja je bila opet trudna, ali je Neron udario u stomak i tako je umrla. Nije bila kremirana na rimski način, već je bila balzimirana i pokopana u Augustovom mauzoleju. To što je bila obožavana i posvećena, probudilo je stoičku ogorčenost.¹⁹⁴ Održana je javna sahrana i Neron joj je priznao ljepotu.

¹⁹¹ Lighthman, 2008, 270.

¹⁹² Tac. *Ann.*XIV.60.5.

¹⁹³ Isto, XIV.60.6

¹⁹⁴ Isto,XVI.6.1; Dio.LXII.27.4.

Žene iz flavijevske dinastije

Vespazijan (69 - 79. g. n. e) je oženio Flaviju Domicilu, koja je bila kćerka Flavija Liberalisa.¹⁹⁵ Svetonije je jedini izvor za nju, pa navodi da je “*bila ljubavnica Statilija Kapele, rimskog viteza iz Sabrate u Africi, a imala je samo latinsko građansko pravo, ali je doskora bila proglašena ženom slobodna roda i rimskom građankom na temelju presude rekuperatora pošto ju je kao svoju kćer priznao Flavije Liberalis, koji se rodio u Ferenciju i nije bio ništa više nego kvestorski pisar*”.¹⁹⁶ Flavija Domicila rođena je u Feruliumu u Italiji. Njen otac Liberalis bio je pisar ili pravni činovnik u dvoru pretora, te je stekao puno rimsko građanstvo.¹⁹⁷ Prije nego što se udala za budućeg cara Vespazijana, Domicila nije bila ljubavnica kako navodi Svetonije, već je bila u braku sa Statilijem. Kad se udala za Vespazijana, on je bio oficir vojske. Sa njim je imala dva sina, Tita i Domicijana, i kćerku Flaviju Domicilu. Domicila i njezina kćerka umrle su prije nego što je Vespazijan postao car 69. godine nove ere.¹⁹⁸

Svetonije navodi da je poslije Domiciline smrti, Vespazijan je “*ponovo doveo u kuću nekadašnju svoju ljubavnicu Cenidu, oslobođenicu Antonijinu i pisaricu njezinu, te ju je još kao car zadržao kod sebe gotovo kao zakonitu ženu*”.¹⁹⁹ U kontekstu Svetonijevog opšteg podržavanja Vespazijana važno je baviti se carevim odnosom s Cenisom. Njeno prisustvo je pomalo neprikladno u kontekstu Svetonijevog ukupnog prikaza Vespazijana, ali ipak je jasno da je nemoguće ne spomenuti je. Ona je bila robinja Antonije Mlađe. Njeno ime, Antonija Cenis, ukazuje na to da je oslobođena ili za vrijeme Antonijinog života, ili u trenutku njene smrti 37. godine. Pretpostavlja se da je neoženjeni vojnik Vespazijan, koji je bio blizak Antoniji, započeo svoju dugogodišnju ljubavnu vezu s Cenisom dok je ona još bila robinja.²⁰⁰ Svetonije navodi da je nakon smrti svoje žene i prije nego što je postao car, Vespazijan nastavio njihovu vezu, koju naziva *contubernium*, vojni izraz koji označava suživot, što u rimskom zakonu nije mogao biti brak.²⁰¹

Dion Kasije opisuje Cenis kao “izvanrednu ženu”, te da je imala značajan uticaj na Vespazijana.²⁰² Kao slobodna, bila je kao nijedna druga oslobođena žena. Općenito je bila

¹⁹⁵ Svet. *Ves.* 3, 288-289; Griffin, 2008, 1-2.

¹⁹⁶ Isto, 288-289.

¹⁹⁷ Lightman, 2008, 107.

¹⁹⁸ Isto; Svet. *Ves.* 3, 289; Levick, 1999, 2; La Monaca, 2013, 191.

¹⁹⁹ Svet. *Ves.* 3, 289.

²⁰⁰ Dio. LXV.14.1-4.

²⁰¹ <https://feminaeromanae.org/caenis.html> Preuzeto: 16. 07. 2020. u 11:10.

²⁰² Dio. LXV.14.1-4.

poznata i priznata kao konkubina cara Vespazijana. Kružile su glasine da je imala veliki uticaj na njega, a to je koristila svojim znanjem u njihovu korist, ali njeno ime je u pisanim izvorima spomenuto samo četiri puta.²⁰³ Naučena kao rob u carskoj kući, preživjela je opasne političke spletke pod carevima od Tiberija do Vespazijana. Umrla je kao bogata vlasnica imanja u 75. godine n. e. u vili u kojoj je mirno živjela.

Julija Flavija rođena 65. godine n. e, a bila je kćerka budućeg cara Tita Flavija Vespazijana (79 - 81. g. n. e) i vjerovatno njegove prve supruge Arcine Tertule.²⁰⁴ Nakon njene smrti, Tit se ponovo oženio za Marciju Furnilu. Problem sa tim brakom u vrijeme vladavine Nerona je bio u tome što su bliski rođaci Marcije bili među onima koji su likvidirani u čistkama uslijed propasti Pizonove zavjere. Tit se možda zbog ovoga i razveo od Marcije i više se nikada nije oženio.²⁰⁵ Julijin otac Tit je bezuspješno tražio da je ona uda za njegovog brata, budućeg cara Domicijana, ali se udala za svog rođaka Tita Flavija Sabina, koji je bio konzul s Domicijanom 82. godine. Domicijan je naredio njegovo ubistvo 84. godine.²⁰⁶ Nakon smrti muža, Julija je otvoreno živjela s Domicijanom. Svetonije navodi: *“Kad mu je bratova kći (Julija), dok je još bila djevojka, bila ponuđena za ženu, najodlučnije je odbijao taj brak jer je već bio oženjen Domicijom, ali čim se ona nedugo nakon toga udala za drugoga muža, zaveo ju je sam od sebe, i to još za života Titova. Kad je kasnije izgubila oca muža, ljubio ju je strastveno i otvoreno, tako da je također prouzrokovao njezinu smrt, jer ju je prisilio da pobaci dijete koje je s njim začela.”*²⁰⁷ Umrla je 91. godine prilikom pobačaja.²⁰⁸

Domicija Longina je bila kćerka Neronovog generala Korbula, a supruga Elija Lamija.²⁰⁹ Navodi se da je bila jedna od udatih žena koje je 18-godišnji Domicijan navodno zavodio u periodu između pada Vitelija i povratka njegovog oca u Rim. Vjerovatno se oženio s njom krajem 70. godine nakon što je prisilio da se razvede od prvog supruga. Svetonije navodi da je Domicijan (81 - 96. g. n. e) uporno odbijao oženiti svoju nećakinju Juliju u isto vrijeme kada je bio umiješan u aferu s Domicijom.²¹⁰ Imali su sina i kćerku koji su oboje umrli. Nedugo nakon njegovog ustoličenja, Domicijan je dodijelio Domiciji titulu *Augusta* i razveo se od nje zbog preljube s glumcem Parisom, a nakon kraćeg perioda vratio je nazad, tvrdeći da su ljudi to

²⁰³ Dio. LXV.14.1-4.

²⁰⁴ Svet. *Tit.* 4, 303; Jones, 2002, 38.

²⁰⁵ Mesihović, 2015, 1652.

²⁰⁶ Dio. LXVII.3.2.

²⁰⁷ Svet. *Dom.* 22, 324; Balsdon, 1963, 133.

²⁰⁸ Dunstan, 2011, 306.

²⁰⁹ Dio LXVI.3; Svet. *Dom.* 1, 309-310.

²¹⁰ Svet. *Dom.* 22, 324; Jones, 2002, 33; Edmondson, 2005, II.

tražili.²¹¹ Prema Dionu, čak je planirao da je usmrti, ali Ursus ge je nagovorio da to ne učini. Pariz je imao manje sreće, jer ga je na ulici ubio Domicijan.²¹² Ubrzo nakon što je prethodno odbio oženiti Juliju nastavio je otvoreno živjeti s njom, pa čak i odredio datum njihovog vjenčanja. Nakon što se pomirio s Domicijom, ipak je zadržao aferu s Julijom. Ako se Domicijan razveo sa suprugom i ponovo se oženio, zanimljivo je da izvori nisu spomenuli rijetkost takve akcije, gotovo neviđenu u rimskoj aristokraciji. Domicija se bojala da će je Domicijan ubiti, te se pridružila zavjeri koja je ubila njenog muža 96. godine. Domicija je živjela još 40 godina i umrla malo prije 140. godine. Hram u njenu čast sagrađen je u Gabi uz donaciju od 10.000 sestercija, a jedan od njenih uvjeta je da se slavlje održava svake godine na njen rođendan.²¹³

²¹¹ Svet. *Dom.* 3, 310-311; Lightman, 2008, 105.

²¹² Dio. LXVII.3.

²¹³ Svet. *Dom.* 14, 319; Lightman, 2008, 106; Jones, 2002, 37.

ZAKLJUČAK

Položaj koji su uživale žene julijevsko-klaudijevske i flavijevske dinastije ne može se odvojiti od nemira koje je Rim doživio tokom građanskih ratova, niti od agresivnog širenja Rimskog carstva osvajanjem. Veće bogatstvo i pristup robovima omogućio je ženama da skrenu pažnju na druge stvari osim na kućanske poslove. Činjenica je da se poslije Republike, stvara novi politički sistem koji nije imao postavljena pravila, te je novi car radio svojevljno, a i radio je u korist carskih žena, jer su i one mogle dobiti neki značaj pod zaštitom careva, pogotovo ako su se prividno udovoljavale određenim carevim željama. Livija je dobar primjer toga, izvana skromna i poslušna supruga, ali ipak ima više moći od bilo koje žene prije nje. Žene careva dobijale su odraz snage od muškaraca s kojima su bile povezane, kao majke ili supruge, ako su imale volje i ambicije, mogle su postati više od supruge.

Novi zakoni koje je August propagirao pružali su u teoriji dodatne mogućnosti ženama u stvaranju uvjeta u kojima bi se mogle osloboditi tutorstva, ali ti zakoni sami po sebi nisu dali njihovu nezavisnost i slobodu, jer je većina tih žena dobila svoju nezavisnost oslobođenjem od tutorstva bez primjene ovih zakona, kao što su počasti i slobode date od Augusta njegovoj supruzi Liviji. Nije to bio *ius trium liberorum*, jer je neko ko nije imao troje djece, kao što je Livija, imala jednako ako ne i više autoriteta od onih koji su ispunili ovaj uvjet. Zakon koji je na primjeru udovica zahtijevao ponovno vjenčanje, nisu ga poslušale brojne žene ove dinastije, od kojih je najistaknutiji primjer Antonija Mlađa.

Međutim, moralno zakonodavstvo koje je August uveo zapravo je moglo umanjiti slobodu carskih žena u barem jednom slučaju, budući da je Julija protjerana na Pandeteriju zbog primjene ovih zakona. Stoga bi se moglo reći da je za svaku nezavisnost u kojoj su uživale žene vladajuće dinastije bila izložena strogom moralnom zakonu, koji se nije smio prekršiti. Nije iznenađujuće da su žene poput Livije, koje su se pridržavale ovog moralnog kodeksa, oslobođene tutorstva, ali žene poput Julije i Agripine Starije nisu. Ono što je sve elitne žene dovelo u povoljniji položaj bila je rastuća praksa *sine manu* brakova, budući da su nasljedstvo i financijska sloboda svim ženama iz odgovarajuće klase pružili status i veću nezavisnost. Julijevsko-klaudijevsku dinastiju činile su jake žene koje su koristile sve mogućnosti da utiču na carsko nasljedstvo tokom Augustovog života i nakon njegove smrti. Koristeći svoje bogatstvo, veze i uticaj, neke su od tih žena mogle uništiti pojedine muškarce iz elitnog društva da ne dođu do prijestolja Rimskog Carstva.

Postupci i događaji koji su okruživali, pa čak i činili, žene carske dinastije, izmijenile su rimsku percepciju o njihovoj ispravnoj ulozi i funkciji u dvorima careva. Poslije Livijine smrti, žene koje su imale veću ulogu nisu uvijek postizale rezultate kao ona. Međutim, oni su nastavili prema naprijed, urezujući svoje vlastito mjesto unutar složenih socijalnih, političkih i kulturnih granica Rima. Moguće je prikazati razinu moći i uticaja koju posjeduje svaka predstavljena žena i kako to varira ovisno o stalno promjenjivim okolnostima s kojima se svaka pojedinačno suočila. Livija je držala sve veću količinu moći tokom svog braka s Augustom, a kad je umrla, stekla je dovoljno uticaja i ugleda tako da je i bez jasno definirane uloge ipak zauzela važno mjesto u carskoj porodici u očima rimskog naroda. Nakon Livijine smrti, carski matrijarhat je preuzela Antonija Mlađa, iako nije uticala na politiku tako otvoreno ili javno kao Livija, ona je i dalje izražavala svoje želje, kao i obustavljanje Sejanovog uništenja Tiberija. Antonija je imala direktan uticaj na sljedećih nekoliko careva, odgajajući i svog sina Klaudija, kao i svoje unuke Gaja Kaligulu, maloljetnu Agripinu, Juliju Druzilu i Juliju Livilu.

Uprkos ovoj naizgled uticajnoj ulozi koju je Antonija imala, ona nije imala istu prednost kao Livija javno, a privatno je brzo izgubila onu minornu kontrolu nad Kaligulom početkom njegove vladavine. Nakon nje, Kaliguline tri sestre istupile su da ispune dužnosti carskog matrijarhata, iako nijedna od njih nije imala godina ili iskustva da izvrši značajne promjene. Kada je umrla sestra Druzila, bilo kakav privid kontrole ili uticaja njegovih preostalih sestara bio je izgubljen. U očajničkom pokušaju da povrate tu moć, Agripina i Livila su na kraju prognane. To je ostavilo carsku porodicu bez istinskog matrijarhata, koji je držao nivo moći nezavisnim o njenim vezama s trenutnim carem, uprkos činjenici da se Kaligula kasnije oženio Cezonijom i sa njom imao kćerku Druzilu. Cezonija je kratko imala ulogu carice, te su je ubili zajedno sa Kaligulom i kćerkom.

Sljedeća koja je zauzela mjesto ženske moći koju je uspostavila Livija, bila je Mesalina, koja je smatrana za najnemoralniju ženu tog perioda. Mesalina je shvatila da je njen položaj carice dovoljno snažan da svrgne svog muža Klaudija i zadrži svoje mjesto moći zajedno sa svojim novim ljubavnikom, ali je razokrivena i ubijena. Sljedeća supruga Klaudija imala je reputaciju u političkim spletkama, ali s obzirom da je Agripina Mlađa poticala iz carske porodice, te njen uspon do uloge carice, znači da se carska vlast nije proširila izvan postojećih granica. Agripina je uspjela tamo gdje Mesalina nije uspjela, stekavši dovoljno uticaja da osigura nastavak svoje moći, čak i dok je planirala zamijeniti Klaudija sa svojim sinom Neronom kao carem.

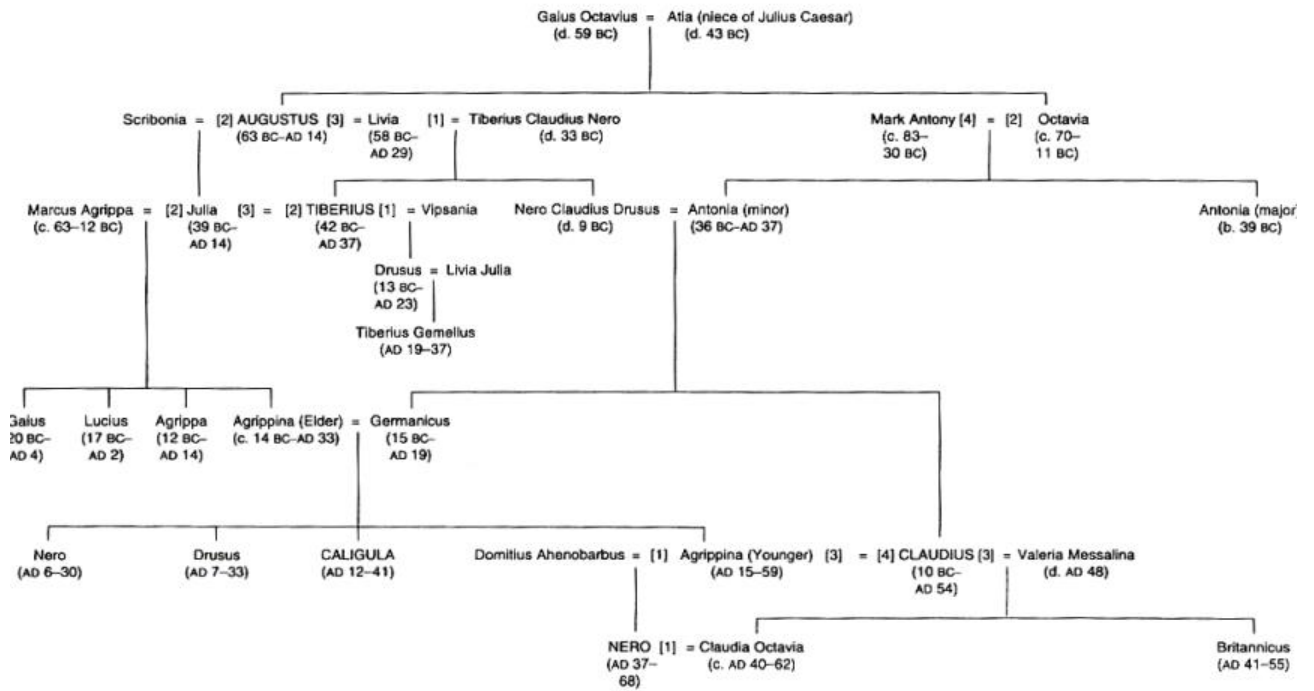
Po stupanju Nerona na prijesto, Agripina je nastavila da se ponaša kao i do tad, osiguravajući da se njena volja provodi preko sina i savjetnika koje je ona sama izabrala. Međutim, i ovome je došao kraj jer je Neronu smetala majčina kontrola, te su njen uticaj i moć počeli opadati i na kraju je završilo njenom smrću po njegovoj naredbi. Ovo je još jednom ostavilo prazno mjesto carice, koje su popunjavale Neronove supruge, Klaudija Oktavija i Popeja Sabina, iako se one nisu držale ni blizu nivoa nezavisne moći i uticaja koji su imale njihove prethodnice. Sa Popejinom smrću, nijedna druga žena nije postigla ništa približno onome što su postigle Livija, Antonija Mlađa i Agripina Mlađa unutar julijevsko-klaudijevske dinastije careva.

Žene flavijevske dinastije su imale manje intriga i političkih upletanja za razliku od onih iz julijevsko-klaudijevske. Razlog tome je opadanje uticaja samih supruga na careve, ali i njihova uloga koje je u većini slučajeva bila čisto ljubavno-seksualnog karaktera. Flavija Domicija je kratko živjela da bi mogla ikakav značajniji trag ostaviti. Ljubavnica Antonija Cenis je možda imala najviše uticaja na Vespazijana, te kao neformalna supruga mogla više djelovati nego one koje su bile u zakonskom bračnom odnosu sa carevima iz flavijevske dinastije. Julija Flavija je svoj život izgubila zbog incestuoznog odnosa sa stricem Domicijanom, što su Rimljani smatrali normalnom pojavom. Domicija Longina je prema izvorima možda i učestvovala u političkim zavjerama protiv svog supruga cara Domicijana, ali ukoliko se sagleda situacija, može se zaključiti da je to vjerovatno uradila iz straha za svoj život. Životi žena flavijevske dinastije ne obiluju podacima kao što je to slučaj za žene iz julijevsko-klaudijevske carske dinastije.

Iako su izvori o julijevsko-klaudijeuskim ženama malobrojni u usporedbi s istim vrstama izvora za njihove muške članove, postoji dovoljno izvora koji modernom historičaru omogućuju da započne s barem djelimičnom slikom o tim ženama, njihovoj nezavisnosti i uticaju kojeg su uživale. Nikada prije do tad, u antičkom periodu, žene rimskih vladara nisu bile podvrgnute tolikom nadzoru javnosti, a i igrale tako značajne uloge u oblikovanju carstva kao što su ih imale žene julijevsko-klaudijevske dinastije. Međutim, nijedan izvor se ne može uzeti bez kritičke analize, a pisani izvori pokazali su se upravo takvim. Pristranost Tacita i njegova dobro poznata odbojnost prema carevima može se suprotstaviti svjesnošću njegovih pisanih namjera u prikazivanju julijevsko-klaudijeuskih žena. Kritičkom analizom bilo kojeg pisanog izvora, zajedno sa dokumentarnim i materijalnim dokazima, stvara složenu sliku žena približnu stvarnosti. Postoji dovoljno izvornih potvrda o istaknutosti i moći koju su posjedovale kćeri, supruge i majke ove dinastije.

Većina modernih historičara je naklonjeno stopama antičkih autora, te osuđivanju julijevsko-klaudijevskih žena kao ambicioznih, željnih moći i čak beskrupuloznih ličnosti, ali postoje i druga naučna djela, kao što je rad Barretta, koji su stvorili novi način razumijevanja ne samo onoga što je možda motiviralo ove žene i njihove postupke, već i samih postupaka.

PRILOZI

Slika 1. Julijevsko-klaudijevska dinastija (preuzeto iz Burns, 2007, XV)

Slika 2. Portretni novčić Livije Druzile 22. god. n. e. (preuzeto iz Burns, 2007, 23)

Slika 3. Portretni novčić Julije Starije sa sinovima Gajem (desno) i Lucijem (lijevo)
(preuzeto iz Burns, 2007, 22)

Slika 4. Dva posmrtna portretna novčića Antonije Mlađe (preuzeto iz Burns, 2007, 37)

Slika 5. Portretni novčić Agripine Starije, koji je kovao njen sin Kaligula (preuzeto iz Burns,
2007, 56)

Slika 6. Portretni novčić Agripine Mlađe (preuzeto iz Burns, 2007, 50)

Slika 7. Portretni novčić Milonije Cezonije na novcu kralja Heroda Agripe I (preuzeto iz Vagi, 1999, 147)

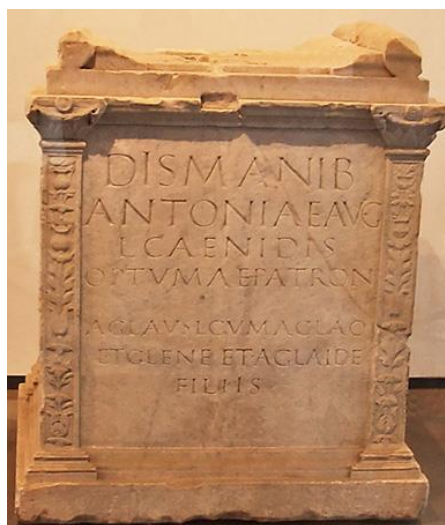
Slika 8. Portretni novčić Valerije Mesaline (preuzeto iz Vagi, 1999, 157)

Slika 9. Portretni novčić Popeje Sabine (preuzeto iz Burns, 2007, 82)

Slika 10. Flavija Domicila na Vespazijanovom aureusu (preuzeto sa <https://www.armstrongeconomics.com/research/monetary-history-of-the-world/roman-empire/chronology-by-emperor/2nd-civil-war-end-of-julio-claudian-era/domitilla-wife/> 19. 07. 2020. 13:06)

Slika 11. Pogrebni oltar Antonije Cenis iz I st. n. e. (preuzeto sa <https://feminaeromanae.org/caenis.html> 19. 07. 2020. 13:11)

Slika 12. Portret Julije Flavije na srebrenom denarijusu (preuzeto sa <https://finds.org.uk/romancoins/emperors/emperor/id/118> 19. 07. 2020. 13:19)

Slika 13. Domicija Longina na bronзанom novčiću (preuzeto iz Burns, 2007, 103)

SUMMARY

Although Roman women acquired the right to own and manage property on their own behalf and actively participated in public life, they could neither vote nor run for office. Nevertheless, they achieved a level of independence and economic power that in ancient times was almost incomparable with many modern societies. The transformation of the Roman Republic into an Empire is an interesting period, which still in certain segments is a mystery to today's historians. At a time when social change, encouraged by appropriate social policy, enabled and accelerated the transformation of political life and the formation of a new state order, women of ruling dynasties tried to impose themselves on imperial politics as one of the leading figures in the process, thanks to marriage and family ties, but also by their own abilities. Some of them succeeded, like Livia, while others were more in the shadow of family-love intrigues.

In trying to establish the extent and nature of the influence of the Julio-Claudian and Flavian women, the ancient sources, in conjunction with modern scholarly views, were critically examined throughout. In attempting to determine the factors that influenced such weight and autonomy as these women had, it has to look at the influences on women of earlier times, in particular the late Roman Republic, from a legal and a socio-historical angle. Whether the Julio-Claudian and Flavian women could be considered, for example, to have been part of a "super-elite" in comparison with aristocratic women of earlier, and even later, times, was discussed and evaluated.

On the surface the Julio-Claudian and Flavian women did seem to enjoy a wider range of freedoms, power and influence than their counterparts, or the Roman women before or after them. Yet it is clear from the sources that these women also had restrictions laid upon them and that the patriarchal framework still curtailed their influence. When they over-stepped the accepted bounds, they were invariably vilified by the ancient historians, and often came to be negatively portrayed by subsequent generations. Whether these women truly deserved their vilification, or whether it can simply be ascribed to the bias of the ancient writers.

BIOGRAFIJA

Inesa Bilanović je rođena 02. augusta 1995. godine u Travniku. Osnovnu školu završila je u Sanskom Mostu, a zatim i JU Gimnazija Sanski Most. Na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu diplomirala je 2018. godine na temu "Milica". Master studij je upisala u septembru iste godine na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, na Odsjeku za historiju. Područje njenog interesovanja je historija žena kroz sve periode. Jedna je od članica sarajevske sekcije International Students of History Association (ISHA). Učestvovala je 2017 godine u istraživanju i izlaganju rada na temu "Obrazovanje u sarajevskim školama tokom rata 1992-1995" povodom manifestacije ISHA Sarajevo "Learning History that is not yet history" na temu "Svakodnevni život u Sarajevu tokom rata 1992-1995". Godine 2019. učestvuje u istraživanju i izradi projekta na temu University peace hubs povodom međunarodnog projekta Collaborative research project on pedagogies for peacebuilding zemalja Velike Britanije, Kolumbije, Ruande, te Bosne i Hercegovine. Članica je EuroClio organizacije od 2019. godine, gdje aktivno učestvuje u njihovim seminarima. Učestvovala je na promociji nastavnog materijala Alternativni kurikulum za historiju/istoriju/povijest/ u Bosni i Hercegovini - doprinos promoviranju humanizma u nastavi historije i suočavanje s bosanskohercegovačkim kontroverzama i seminaru za nastavnike historije koji je održan u Sarajevu u novembru 2019. godine.

BIBLIOGRAFIJA

1. Izvori

1. Dio Cassius, *Roman History*, Preveo E. Cary, 1914-1927. Loeb Classical Library on Lacus Curtius: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Cassius_Dio/home.html
2. Gaj Svetonije Trankvil, *Dvanaest rimskih careva*, Naprijed, Zagreb, 1978.
3. Gaj, *Institucije*, Nolit, Beograd, 1982.
<https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Tacitus/home.html>
4. Josephus Flavius, *Antiquities of the Jews*, Preveo William Whiston, The Genuine Works of Flavius Josephus, the Jewish Historian: https://lexundria.com/j_aj/0/wst
5. Juvenal, *The Satires*, Preveo A. S. Kline, 2011.
6. Plutarh, *Usporedni životopisi III*, August Cesarec, Zagreb, 1988.
7. Plutarh, *Usporedni životopisi II*, August Cesarec, Zagreb, 1988.
8. Tacitus, *Annals*, Preveo J. Jackson, 1925- 1937. Loeb Classical Library on Lacus Curtius:
9. Velleius Paterculus, Gaj Velej Paterkul, *Rimska povijest*, (ed. J. Miklić), Zagreb, 2006.

2. Literatura

1. BALDSON 1962: John Percy Vyvian Dacre Baldson, *Roman Women: Their History and Habits*, Bodley Head, University of Michigan.
2. BARRETT 2001: Anthony A. Barrett, *Agrippina: Sex, Power, and Politics in the Early Empire*, Yale University, Taylor & Francis e-Library, New York.
3. BARRETT 2002: Anthony A. Barrett, *Livia: first lady of Imperial Rome*, Yale University, New Haven & London.
4. BAUMAN 2003: Richard A. Bauman, *Women and politics in ancient Rome*, Taylor & Francis e-Library, New York.

5. BEARD 2015: Mary Beard, *SPQR, A History of ancient Rome*, Profil books, London.
6. BUNSON 2002: Matthew Bunson, *Encyclopedia of the Roman Empire*, Facts On File, Inc, New York.
7. BURNS 2007: Jasper Burns, *Great woman of imperial Rome: Mothers and wives of the Caesars*, Routledge, New York.
8. CROOK 2008: J. A. Crook, *Augustus: power, authority, achievement*, u: *The Cambridge Ancient History: Second Edition, Vol X, The Augustan Empire, 43 B.C-A.D. 69*, Cambridge University Press, New York, 2008.
9. DUNSTAN 2011: William E. Dunstan, *Ancient Rome*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc, Lanham, Boulder, New York, Toronto, Plymouth, UK, 2011.
10. ECK 2007: Werner Eck, *The Age of Augustus: Second Edition*, Blackwell Publishing Ltd, 2007.
11. EDMONDSON, MASON & RIVES 2005: Jonathan Edmondson, Steve Mason, James Rives, *Flavius Josephus and Flavian Rome*, Oxford University Press, New York, 2005.
12. FANTHAM 2006: Elaine Fantham, *Julia Augusti*, Routledge, Taylor & Francis e-Library, New York.
13. GIBBON 1846: Edward Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, Cincinnati: Stereotyped and published by J. A. James, 1846.
14. GIUNIO 2016: Kornelija A. Giunio, *Biti žena u starom Rimu*, u: *Finis Coronat Opus: Zbornik radova posvećen Mariji Buzov Povodom 65. obljetnice života*, knjiga 3, Institut za arheologiju, Zagreb.
15. GOLDSWORTHY 2014: Adrian Goldsworthy, *Augustus, First Emperor of Rome*, Yale University, New Haven & London.
16. GRIFFIN 2008: Miriam Griffin, *The Flavians*, u: *The Cambridge Ancient History: Second Edition, Vol XI, The High Empire, A.D. 70-192*, Cambridge University Press, New York, 2008.

17. GRUBBS 2002: Judith Evans Grubb, *Woman and the law in the Roman Empire: A sourcebook on marriage, divorce and widowhood*, Routledge Taylor & Francis e-Library, New York, 2002.
18. HEMELRIJK 1999: Emily A. Hemelrijk, *Matrona docta: Educated women in the Roman élite from Cornelia to Julia Domna*, Routledge, London.
19. HILLARD 2013: Tom Hillard, *Livia Drusilla*, Groniek, Vol. 198.
<http://www.gutenberg.org/cache/epub/10706/pg10706-images.html>
20. JONES 2002: Brian W. Jones, *The Emperor Domitian*, Routledge Taylor & Francis e-Library, New York, 2002.
21. LA MONACA 2013: Valeria La Monaca, *Flavia Domitilla as delicata: A new interpretation of Suetonius, Vesp. 3*, u: *Ancient Society 43*, University of Calgary, 2013.
22. LANGLANDS 2006: Rebecca Langlands, *Sexual morality in ancient Rome*, Cambridge University Press, New York, 2006.
23. LEVICK 2003: Barbara Levick, *Vespasian*, Routledge Taylor & Francis e-Library, New York, 2003.
24. LIGHTMAN&LIGHTMAN 2008: Marjorie Lightman, Benjamin Lightman, *A to Z of ancient Greek and Roman women*, Infobase Publishing, New York.
25. MESIHOVIĆ 2015: Salmedin Mesihović, *Orbis Romanvs* (Udžbenik za historiju klasične rimske civilizacije), Autorsko izdanje, Sarajevo.
26. MOMMSEN 2005: Theodor Mommsen, *The History of Rome (Volumes 1-5)*, The Project Gutenberg eBook, 2005:
27. POMEROY 1995: Sarah B. Pomeroy, *Goddesses, whores, wives, and slaves*, Schocken Books Inc, New York.
28. RICHLIN 2006: Amy Richlin, *Sexuality in the Roman Empire*, u: *A Companion to the Roman Empire*, Blackwell Publishing Ltd, 2006.
29. SALISBURY 2002: Joyce E. Salisbury, *Encyclopedia of women in the ancient world*, ABC-Clio.

30. SEAGER 2005: Robin Seager, *Tiberius*: Second Edition, Blackwell Publishing Ltd, 2005.
31. STANOJEVIĆ 2000: Obrad Stanojević, *Rimsko pravo*, Bosanskohercegovačko izdanje.
32. VAGI 1999: David L. Vagi, *Coinage and History of the Roman Empire, C. 82 B.C. - A.D. 480: History*, Fitzroy Dearborn Publishers Chicago, London.
33. WELLESLEY 2000: Kenneth Wellesley, *The year of the Four Emperors*: Third Edition, Routledge Taylor & Francis e-Library, New York, 2000.

3. Internet stranice:

1. <https://feminaeromanae.org/caenis.html>
2. <https://finds.org.uk/romancoins/emperors/emperor/id/118>
3. https://www.armstrongeconomics.com/research/monetary-history-of-the-world/roman-empire/chronology_-by_-emperor/2nd-civil-war-end-of-julio-claudian-era/domitilla-wife/